

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

**İNSAN YAŞAMINI GENETİK AKTARIM MI KÜLTÜREL
MEMLER Mİ DAHA FAZLA BELİRLER?**

MUSTAFA AFACAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. SİBEL KİBAR KAVUŞ

OCAK - 2024
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir vetaahhüt ederim.

Mustafa AFACAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN YAŞAMINI GENETİK AKTARIM MI KÜLTÜREL MEMLER Mİ DAHA FAZLA BELİRLER?

MUSTAFA AFACAN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. SİBEL KİBAR KAVUŞ

Son yıllarda ortaya çıkan memetik bilimi insanı anlamaya yönelik çalışmalara önemli katkılar sağlamaktadır. Bu tezin amacı genetik açıklamalara alternatif sunan memetik disipline dikkat çekmek ve günümüzde insan yaşamını genlere kıyasla memlerin daha fazla belirlediğini ortaya koymaktır. Bu çalışmada, insanın biyolojik yapısından ve genetik aktarımdan daha çok, insanın toplumsallaşmasının, kültürler oluşturmasının insan beyninin mimarisini şekillendirdiği ve insanın geleceğine yön verdiği iddia edilmektedir. Genetik aktarım, özellikle insan dışı türler için, türün bir üyesinin tüm davranışlarını, beslenmesini, barınmasını, üremesini, kısacası tüm yaşamını belirlerken, insan türü genetik aktarımın çok ötesine geçerek biyolojik dünyanın ötesinde kültürel bir dünya meydana getirmiştir. Dawkins, genetik aktarıma alternatif olarak kültürün aktarımını ifade etmek için “mem” kavramını türetmiştir. Bu tez çalışmasında evrim kuramının insan yaşamındaki açıklayıcılığı ortaya konulmakta ancak insan davranışlarının yalnızca genetik aktarımla belirlenmediği savunulmaktadır. Bu noktada insan zihninin gelişimde Dawkins’in önerdiği ve daha sonra Dennett, Blackmore, Aunger gibi önemli zihin kuramcıları tarafından sahiplenilen memetiğin belirleyiciliğine dikkat çekilmektedir. Memler tıpkı genler gibi canlı organizmalarda ancak genlerden farklı olarak sadece insanlarda konaklarlar ve çoğalırlar. Birbirleriyle rekabet ederek hayatta kalmaya çalışırlar. Genlerin insanların biyolojik yapısını değiştirmesi gibi memler de insanın zihinsel mimarisini ve insan topluluklarının kültürel dünyasını değiştirirler. Sonuç olarak, genler insanın temel mimarisini oluştursalar da memler bu temelin üzerinde biyolojiye indirgenemeyecek bir kültür dünyası yaratmışlardır.

ANAHTAR KELİMELER: Gen, Kültür, Mem, Memetik, Dawkins, Dennett.

Ocak 2024, 69 Sayfa

ABSTRACT**MA THESIS****DOES HUMAN LIFE BE MORE DETERMINED BY GENETIC
TRANSMISSION OR CULTURAL MEMES?****MUSTAFA AFACAN****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY****SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. SİBEL KİBAR KAVUŞ**

The science of memetics, which has emerged in recent years, makes significant contributions to studies aimed at understanding humans. The aim of this thesis is to draw attention to the discipline of memetics, which offers an alternative to genetic explanations, and to reveal that today, memes determine human life more than genes. In this study, it is claimed that human socialization and creation of cultures, rather than human biological structure and genetic transfer, shape the architecture of the human brain and direct the future of humans. While genetic transfer determines all behavior, nutrition, shelter, reproduction, in short, the entire life of a member of the species, especially for non-human species, the human species has gone far beyond genetic transfer and created a cultural world beyond the biological world. Dawkins coined the concept of “meme” to express the transmission of culture as an alternative to genetic transmission. In this thesis, the explanatory nature of the theory of evolution in human life is revealed, but it is argued that human behavior is not determined solely by genetic transmission. At this point, attention is drawn to the decisiveness of memetics, proposed by Dawkins and later adopted by important theorists of mind such as Dennett, Blackmore and Auger, in the development of the human mind. Memes, just like genes, reside and reproduce in living organisms, but unlike genes, they only reside and reproduce in humans. They try to survive by competing with each other. Just as genes change the biological structure of people, memes change the mental architecture of people and the cultural world of human societies. As a result, although genes constitute the basic architecture of humans, memes have created a cultural world on this basis that cannot be reduced to biology.

KEYWORDS: Genes, Culture, Meme, Memetics, Dawkins, Dennett.

January 2024, 69 Page

TEŞEKKÜR

Felsefe; engebeli, dolambaçlı ve sarp yollardan geçirir okuyucusunu. Çürütölen dirseklerin mükafatı, bilincin taze kalmasıdır. Yolcusu olmaya niyet etmek bile başlı başına bir cesaret gerektirir felsefenin. Zirvesini göz görmez bir dağa tırmanmaktır aslında. Yüksek lisans derslerinde birikimlerini cömertçe paylaşan bölüm akademisyenlerine ve eleştirileri ile çalışmama katkı sunantez savunmamdaki jüri üyeleri Sayın Dr. Öğr. Üyesi Müjdat Takıcak ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat Öner'e teşekkür ediyorum. Felsefe yolculuğumda bana güvenen, bilincimi aydınlatan, tezimin her aşamasına emek veren tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Sibel Kibar Kavuş'a kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Mustafa AFACAN

Kastamonu, 2024

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. EVRİM KURAMI VE AÇIKLAYICILIĞI.....	8
2.1 Canlılığın ve Genlerin Ortaya Çıkışı	9
2.2 İnsan Evriminde Genetik Aktarımın Önemi.....	14
2.3 Gencilik ve Bencilik	19
2.4 Gencilğe İtirazlar	22
3 -İNSAN YAŞAMINDA BİYOLOJİK YAPININ BELİRLEYİCİLİĞİ	
İDDİALARI VE ELEŞTİRİLER.....	26
2.5 Sosyobiyojoloji.....	27
2.6 Evrimsel Psikoloji	31
2.7 İdeoloji Olarak Biyoloji.....	34
2.8 Epigenetik.....	38
3. KÜLTÜREL EVRİM.....	41
3.1 Kültürün Aktarımı: Memler.....	42
3.1.1 Memetik Evrim	45
3.1.2 Memlerin Bencilliği.....	48
3.2 Mem Kavramının Açıklayıcılığı ve Eleştiriler	53
4. SONUÇ.....	55
KAYNAKLAR	59

1. GİRİŞ

Bir arkadaşım üzüntü içeren bir olay anlatıldığında her defasında gösterdiği yüz mimisinin annesi ve kardeşi tarafından da yapıldığını kaydederek “Bu mimik bizim ailede genetik” dedi. Üzüntüsünü belirttiği o yüz ifadesini annesinin genlerinden aldığını düşünüyor, kardeşinin de aynı olaylar karşısında bu yüz ifadesi ile karşılık vermesi kendi nezdinde şüphesiz bu tespiti gerçekçi kılması için yeterli. Doğumdan sonra kazanılan özelliklerin genetik aktarımla geçtiğine inanılmasının tek örneği bu değil muhakkak. Ailede aynı mesleği yapanların çoğunlukta olması söz konusu olduğunda da; örneğin, marangozluk, kasaplık ya da avukatlık veya diş hekimliği; bu halin de faturasının genetiğe çıkarıldığına şahit olmuşsunuzdur. Yeni ve olabildiğince karmaşık bir kavram olmasına karşın “genetik”, günlük hayatın içine epey yoğun ve adeta gündelik hatta geleneksel bir kelime olarak kullanılmaktadır.

Kanser başta olmak üzere çoğu hastalığın ilk, en baskın ve yerine göre tek faili genetik gösterilmiyor mu? “Aile öyküsü” şeklinde başlayan cümlenin sonu nihayetinde genetiğe bağlanıyor. Genetik aktarımın takibinden, belirleyiciliğinden, sonuçlarından kaçabilmenin olanaksız olduğunu adeta test etmiş gibi kabullenmiş bir toplumsal zihin yapısı günümüzde egemen görünmektedir.

Genetik aktarımın hayatlarımızı kesin olarak yönlendirdiğine dair kuşkuya düşmeyecek derecede bir inanca sahip olmak, kişiliğimizin ve hayata bakışımızın oluşmasında farklı etkenlerin de olabilmesi ihtimalini düşünmeme riskini beraberinde getiriyor. Sosyobiologlar, evrimsel psikolojinin perspektifini benimseyenler, biyolojik deterministler, genetik aktarımın insan yaşamını belirleyen en önemli etken olduğunu savunmaktadırlar. İnsanların toplumsal davranışlarının ve hatta başka insanların çıkarlarını kendilerinininkinden daha üstte tutan davranışlarının altında bile genlerin hayatta kalma güdüsünün yattığı savunulur. Örneğin, insanların mesleklerinde başarılı olmak için büyük emek sarf etmelerinin yegâne amacı sadece elde edecekleri ekonomik fayda ile ilişkili olup olmadığı da tartışmalı bir konudur. Yahut insanların özgeci bir tutumla toplumsal faydaya yönelik davranışlarda bulunmalarının altında yatan sebebin de ayrıntılarına detaylıca girmek gerekiyor.

Örneğin okul yaptırarak kendi ismini veren bir sponsoru bu eyleme iten sebepler nelerdir? Gol kralı olan bir futbolcunun kazanacağı transfer getirisi haricinde başka kazancı olabilir mi? Bir diğer altı çizilmesi gereken ayrıntı da ölüm korkusunun nasıl yenilebileceği olsa gerek. İsmi ölümsüzleştirmek isteyen bir kişinin seçenekleri nedir? Genlerini çocuklarına aktararak neslinin devamını sağlamamak mı, toplumsal eylemleri sayesinde kültürel olarak ismini ölümsüzleştirmek mi?

Bu soruların olası yanıtlarını düşündüğümüzde insanın gelecekteki izdüşümüne ilişkin iki seçenek karşımıza çıkıyor: Biri, genlerini çocukları aracılığıyla gelecek nesillere aktarmak; diğeri ise hayatı boyu mesleğindeki ya da sosyal girişimciliğindeki veya toplumsal faydalarını kültürel aktarım ile geleceğe miras bırakabilmek. İnsan davranışlarında bu iki etkenden hangisinin doğru cevap olduğu veya ikisinin de doğru olup olmadığı bu tez çalışmasının ana problemidir. İnsan yaşamını biyolojik mirasın mı, içerisinde yaşadığımız kültürel çevrenin mi belirlediği sorusu günümüzde her iki safta da kendine önemli sayıda taraftar toplayan ve bir türlü nihayete erdirilemeyen bir tartışma konusudur. İnsanın kişiliğini, tepkilerini, hassasiyetlerini, kısacası inşa ettiği ve hayat boyu sürdürdüğü kimliğini hangisi belirler? Genetik aktarım mı, çevresel koşullar/kültürel ortam mı? Yoksa her ikisi işbirliği içinde mi hareket ederler? Ya da her ikisi arasında bir çelişme/çekişme var mıdır?

İnsanın “ne olduğu” sorusuna karşı verilen cevapta tek başına ya da daha fazla hangisinin etkisi çoktur? Bu soru bir kısır döngü gibi görünse de; eğitimden iktisada, siyasetten spora, kültürden tıba kadar insan yaşamını etkileyen tüm alanlarda yanıtlanmayı beklemektedir. Bu soruya verilecek yanıtla hayatın pek çok alanındaki mevcut ezberler ya katmerlenecek ya da bozulacaktır. O derece önemlidir; örneğin, hastalıkların kökenine ve çözümüne ilişkin çalışmaları dahi etkileyecektir. Elbette bu sorunun tek bir doğru yanıtı olmayabilir. Bu tez çalışması, söz konusu iki yaka arasında kalmayı, “ya o ya bu” şeklinde bir yol ayrımı dayatmamaktadır zaten. Ancak, diğer yandan, “ikilemin her iki ucu da doğru” şeklinde bir yanıt vermek de sorunun önemini anlamayı engelleyecek bir kolaycılık olacaktır şüphesiz. Bu tez çalışması, bu kolaycılığa düşmemeye özen göstererek sorunu tartışmaya ve çözümü/çözümleri bulmaya çalışmaktadır.

Tartışmanın bir kenarında duran genetik açıklama; sahip olduğu biyolojik genelleme ve temellendirme ile fazla indirgemeci bir özellik taşıırken; diğer uçta yer alan kültür ve çevreyi etken gösteren açıklama ise biyolojik temeli göz ardı ederek fazlaca idealist bir içerik taşıyor.

Biyolojik mirası önceleyen ve tek seçenek olarak sunan genetik açıklama elbette temelini evrim düşüncesinden alıyor. Darwin'in evrim kuramının devamında DNA; bilgi saklama ve bilgi çoğaltmanın yegâne aracı olarak kabul edilmekteydi. Evrim ile iç içe geçen ve tek eşleyici olarak kabul edilen DNA; canlıya dair tüm bilgileri saklayan, mutasyon geçirmesi sonucu değişimin ve başka yapıların önünü açan bir yol haritası idi. Ancak günümüzde gelinen noktada acaba canlı hayatını açıklayan yegane bilimsel kuram olan evrim kuramında bir paradigma değişikliğiyle karşı karşıya mıyız?

Bilim dünyasında kabul gören ana varsayımlar zaman içinde değişir, aynı konu üzerinde yeni varsayımların hâkimiyeti başlar. Dünyayı merkezine alan evren anlayışı uzun süre bilim dünyasında egemen görüşken, yerini dünyanın güneşin etrafında döndüğü görüşe bırakmıştır örneğin. Paradigma kayması şeklinde ifade edilen dönüşümler bilim dünyasında hemen kabul görmez, ancak zaman içinde, yeni bir paradigma kaymasının kurbanı olana kadar, öncekinin yerini alır. “Akıl virüsleri ve memetik bilimi büyük bir paradigma kaymasını temsil etmektedir” Brodie, ifade ettiği paradigma kayması, genetik evrimi işaret ediyor. Ona göre, akıl virüsleri ve memetik, eski evrimci paradigmanın yeni aktörü olarak sahnedeki yerini alıyor.

Tarihin satırlarını sorular yazar. İnsan her bulduğu cevap ile yeni soruların kapısını aralamaktadır. “Bir gezegendeki zeki varlıklar, gün gelir, kendi varlıklarının nedenini soracak yaşa gelirler”(Dawkins, 2001: 9) cümlesi ile Dawkins'in ifade ettiği bilince varma durumu, insanlık tarihinin başladığı günden bu yana çeşitli cevapların üzerine konularak yükselen devasa bir kuledir. Hayatta kalma mücadelesinden artırdıkları zamanda insanlar, dünyadaki varlıklarının nedenlerini sorgulamaya ve açıklamaya çalıştılar. “Yaşamın bir anlamı var mı?”, “Niye varız?”, “İnsan nedir?” sorularına asırlar boyu pek çok farklı bakış açısı ile cevap verildi. Cevaplar doğa güçlerinden yakalarını kurtarabildikleri ölçüde bilim hattına yeni halkalar eklemiştir. Elbette

geçirdiği tarihsel süreç uyarınca her toplumun verdiği cevaplar bütünsel ya da tekil olarak farklı olmuştur. Binlerce yıla uzanan uygarlık yolculuğunda çeşitli cevapların çıkması elbette olması gerekendir. Merak, uygarlık denizine farklı mecralardan sürekli akan akarsulardır.

Canlı varlığı doğaüstü güçlerde aranırken, Darwin'in evrim kuramı biyoloji alanında büyük bir dönüşüme yol açtı. Son yarım asırlık süreçte bilim insanları evrim kuramından hareketle yeni bir kuram filizlendirmeye başladılar. “Modern evrim teorisini aklın çalışma şekline, insanların öğrenme ve büyüme şekline ve kültürün gelişme şekline uyguluyorlar” (Brodie, 2014: 12). 1900’lerin son çeyreğinde genetik evrim yanı sıra başka bir evrimden daha söz edilmeye başlandı. DNA ile taşınan bilgi, acaba, genden farklı bir çoğaltıcı ile de taşınabilir mi? Üstelik DNA’ya göre çok daha hızlı çoğalabilen? Brodie’nin sözünü ettiği, paradigma değişikliğine yol açana yeni eşleyiciler, memlerdir: “Elimizdeki vasıta evrimde o kadar etkilidir ki, DNA için geçmesi gereken binlerce yıla karşılık, günler veya hatta saatler içinde yeni çoğaltıcılar yaratılıp, deneyip yayılabiliyor. Yeni vasıta günlük hayatlarımız için DNA’dan çok daha ilginç ve önemlidir”(Brodie, 2014: 93).

Genetik evriminde odağındaki genler gibi başka bir eşleyici var mı sorusunun cevabına, Richard Dawkins’in “mem” kavramını ortaya atması yeni bir bağlam oluşturdu. Dawkins’in ortaya koyduğu mem kavramı hem biyoloji hem de zihin felsefesinde gen ve mem bağlamına ilişkin önemli bir sorun haline geldi kısa sürede. Dawkins’in mem kuramını ifade ettiği 1976 tarihli *Gen Bencildir* kitabından önce, mem kelimesini ilk kez 1963 yılında İngiliz biyolog William D. Hamilton kullanmıştır (Brodi, 2014: 80). Memlerin genlere rakip ya da birlikte evrimsel etkileri farklı disiplinlerin süzgecinden geçmeyi sürdürüyor. Evrimsel gücü kanıtlanmış genlerin yanına konulan memlere karşı destek de eleştiri de farklı disiplinlerce dile getirilmeyi sürdürüyor.

Dawkins “mem” kavramını sosyal taklidin ve kültürün aktarım birimi olarak ortaya koyduktan sonra, insan zihnini ve insanın türsel gelişimini anlamaya çalışan kuramcılar, bu kavram üzerine çalışmaya başlamışlardır. Bu kuramcılarının başında da Daniel Dennett gelmektedir. Dennett, insan zihnini salt genetik aktarımın değil, insan

türünün hayatta kalma mücadelesinin önemli bir aracı olarak gelişen kültürün de yapılandırdığını belirtir. Dennett, memi; kendini farklı, akılda kalıcı bir birim şekline sokan karmaşık bir düşünce olarak tanımlar ve fiziksel görünümleri olan araçlar tarafından yayıldığını kaydeder” (Brodie, 2014: 31). Bu iddiayı Harari daha da ileri bir noktaya çekerek, kültürün ve kültürün biyolojiye indirgenemeyecek öğelerinin insan türünü bugünlere getirdiğini iddia eder. Memin psikolojik tanımını yapan Plotkin, memi, biyolojideki gene karşılık gelen kültürel miras birimi olarak tarif eder (Akt. Brodie, 2014: 29). Farklı otoritelerce kendi disiplinleri içinde tanımlanan mem, biyolojik evrimde genin gördüğü iş üzerinden kültürel evrimde anlaşılmasına ve okunmaya çalışılıyor.

İnsan yaşamının biyolojik mirasımızla mı, içerisinde yaşadığımız kültürel çevreyle mi belirlendiği, sorusuna yanıt olarak, her iki faktörün de olduğu söylenebilir. Diğer canlı türlerine bakıldığında, insan türüne kıyasla sabit bir doğalarının olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ancak sabit bir insan doğasından söz edilmez. İnsan türünün de belirli yapısal kısıtları var ama teknolojik gelişmeler bu kısıtları aşmakta epey yol almıştır. Dennett, insan beyninin esnek bir mimariye sahip olduğunu söyler. Bu esneklik, insan toplumlarının sayısız çeşitlilikte kültür üretmelerine neden olmuştur. Kültür ve kültürel aktarım birimi olarak memler, beyinde adeta bir yazılım gibi iş görmektedir. Bu sayede de, insan türü sahip olduğu kimi dezavantajları ve sınırlılıkları aşabilmektedir.

Bu çalışmada, insanın biyolojik yapısından ve genetik aktarımdan daha çok, insanın toplumsallaşmasının, kültürler oluşturmasının beyninin mimarisini şekillendirdiği ve insanın geleceğine yön verdiği iddia edilmektedir. Genetik aktarım, özellikle insan dışı türler için, türün bir üyesinin tüm davranışlarını, beslenmesini, barınmasını, üremesini, kısacası tüm yaşamını belirlerken, insan türü inşa ettiği kültür dünyasıyla genetik aktarımın çok ötesine geçmektedir. Bu çalışmanın amacı da insan zihninin gelişiminde memlerin önemini gösterebilmektedir.

Zihin felsefesi dünyada son otuz-kırk yıldır, Türkiye’de de son on yıldır gelişen görece yeni bir alandır. İnsan zihni gizemli ve açıklanamaz görünmesine karşın, son yıllardaki bilimsel gelişmeler insan zihnini açıklamakta epey yol alınmasına vesile olmuştur. Bu

bilimsel gelişmelerin felsefî problemleri çözmede de yansımaları olmaktadır. Richard Dawkins'in mem kavramı ve Daniel Dennett'in materyalist zihin kuramı, insan zihnini anlamaya dönük çığır açıcı çalışmalardır. Bu tez çalışması, bu kuramcıların çalışmalarını bir araya getirerek, önemli bir sorunu ele alması bakımından önemlidir. Brodie'nin söylediği gibi, “Ya tatminkâr bir hayattan ve güzel bir dünya umudundan vazgeçeceğiz ya da hangi memlerle programlanacağımızı ve hangilerini yayacağımızı bilinçli bir şekilde seçeceğiz” (Brodie, 2014: 261). Aslında konunun özü, insanın yaşamını sürdürmeye dönük kaygılarını ve hırslarını, toplumsal fayda amacıyla törpüleyip törpüleyemeyeceği olsa gerek. Ya da diğer bir deyişle, güzel bir dünya umudunu yeşerten memlerin sahibi olarak, ismini bu sayede geleceğe, sadece kendi geninden gelenler dışında, toplumsal bir kabul ile taşımayı niyet edip etmeyeceğidir.

Bu tez çalışması, Giriş bölümünün ardından dört ana başlıktan ve sonuç bölümünden oluşuyor. Çalışmamın 2. Bölümünde “Evrim Kuramını” açıklamaya çalıştım. Bu amaçla; “Canlılığı ve Genlerin Ortaya Çıkışı”, “İnsan Evriminde Genetik Aktarımın Önemi”, “Gencilik ve Bencilik”, “Gencilğe İtirazlar” ara başlıklarında evrim kuramının genel hatlarını çizmeyi denedim.

Çalışmamın 3. Bölümünde “İnsan Yaşamını Biyolojik Yapının Belirleyeceği İddia ve Eleştirileri”ni; “Sosyobiyojoloji”, “Evrimsel Psikoloji”, “İdeoloji Olarak Biyoloji”, “Epigenetik” alt başlıklarında irdeledim.

Gelişme kısmının 4. Bölümünde ise “Kültürel Evrim” ana başlığını “Kültürün Aktarımı: Memler”, “Memetik Evrim”, “Memlerin Bencilliği”, “Mem Kavramının Açıklayıcılığı ve Eleştiriler” alt başlıklarında açtım.

Sonuç bölümünde ise genetik evrim ile memetik evrim kavramlarına dikkat çekerek, eşleyici/çoğaltıcı olarak gerçeklikleri kabul edilmiş olan genler yanı sıra tüm hayvanlardan farklı olarak insanların evrimleşme sürecinde mem ismiyle ifade eden yeni bir eşleyici/çoğaltıcının da ortaya çıktığının altını çizdim. Genler tarafından yaratılan insanların memler tarafından yetiştirildiklerini ve insanın kişiliğinin belirlenmesinde her eşleyicinin de etken olduğunu ancak kişisel olarak tarafımın memlerden yana olduğunu; çünkü gelişen iletişim araçları ve teknoloji ile memlerin

insan yaşamındaki yönlendirileceğinin giderek daha da artmakta olduğunu belirttim. Gerek genlerin gerekse memlerin bencil olduklarının altını çizdim ve mutlu bir dünya/sürdürülebilir toplum için öncelikle genlerimizi tanımamız gerektiğini, ardından da bencil gen ve bencil memlerin farkında olarak, iyi memleri hayat pusulası olarak seçmemiz gerektiğine işaret ettim. Her insanın mutlaka ismini geleceğe taşımak istediği, bunun da yolunun ya genetik aktarım yoluyla genlerini çocukları vasıtasıyla çoğaltmasından ya da toplum yararına başarılı ve örnek çalışmalara imza atarak memleri sayesinde yapabileceğini kaydederek, memlerimiz ile gelecekte ölümsüz olmayı önerdim.

2. EVRİM KURAMI VE AÇIKLAYICILIĞI

İnsanın ne olduğuna ilişkin, insanın duygularını, eğilimlerini, davranışlarını belirleyen ana etkenin biyolojik yapı mı yoksa kültürel yapılar mı olduğu sorusuna bir yanıt bulmak için, öncelikle evrim kuramını ve bu kuramın sosyal bilimlere katkısını bu çalışmanın kapsamı dâhilinde anlatmak gerekmektedir. Evrim kuramı, biyolojik bilimlerin temelinde yer alır ve canlıların değişimini açıklayan yegâne kuramdır. Canlılığın ortaya çıkışı, insan türünün gelişimi ve insanın toplumsal yaşamı, evrim kuramıyla açıklanabilir. İnsanın toplumsal yaşamının ve bu toplumsallığıyla birlikte ortaya çıkan ve gelişen kültürel biçimlerin de evrim kuramıyla açıklanıp açıklanamayacağı önemli bir felsefi sorun olarak durmaktadır. Ya da en azından evrim kurallarını toplumsal hayatın oluşması ve gelişmesine uygulayıp, bu sayede sonuca ulaşmak mümkün olabilir mi?

Ateşli bir Darwin taraftarı olan Dawkins, insanın evrimini anlayabilmenin tek yolunun genlerden geçmediğini, geni evrimin tek odağı olmaktan çıkartmak gerektiğini kaydeder. Dawkins'e göre Darwincilik bir genin dar kalıpları ile sınırlandırılmayacak kapsamda bir kuramdır (Dawkins, 2001: 310). Dawkins, gen benzeri başka eşleyiciler olup olmadığına işaret eder.

Elliott Sober günümüzde biyologların çoğunlukla “nasıl” sorusuyla ilgilendiklerini, canlılardaki değişimin veya bazı işlevlerin nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalıştıklarını ama bunu yapmalarını sağlayanın arkada işleyen evrim kuramı olduğunu söyler. Evrim kuramının “neden” sorusuna verilen bir yanıt olduğunu kaydeden Sober, sosyal bilimlerde tarihin önemini biyolojik bilimlerde evrime atfeder ve “Esasen evrim de tarih gibi uzun erimli problemlere ve çözümlere sahiptir” (Sober, 2016: 39) değerlendirmesini dile getirir.

Bu çalışma, esas olarak insanın genlerinin mi içerisine doğduğu kültürün mü insanın bugünkü toplumsal yaşantısında temel belirleyen olduğu sorusuna yanıt aramaktadır. Bu nedenle evrim kuramını genel hatlarıyla anlamak çok önemlidir. Bu soruyla birlikte ele alınması gereken önemli bir diğer soru da evrim kuramının ana unsurunun çevreye uyarlama yoluyla gerçekleşen doğal seçim olup olmadığıdır. Doğal seçilimin evrim

kuramının merkezinde yer alması, insanın toplumsal yaşamdaki yapıp etmelerine dair sosyobiyolojik açıklamalara yol açmıştır. Bu çalışmanın sonraki bölümü de bu sorun temelinde insanın evriminde genetik aktarımın belirleyiciliği hakkındadır.

Bu bölümde genlerin belirleyiciliği konusundaki tartışmalara zemin hazırlamak amacıyla, önce, canlılığın ortaya çıkışına ve insan evrimine kısaca yer verilmektedir, 2.2’de insan evriminde genetik aktarımın rolü tartışılmaktadır.

2.1 Canlılığın ve Genlerin Ortaya Çıkışı

İnsan gibi karmaşık bir organizma, evrim kuramının gösterdiği üzere esasen en basit canlı formlarının gelişmesinden meydana gelmiştir. İlk canlı formunun nasıl meydana geldiği de insanlığın yüzyıllardır merak ettiği bir sorudur. Günümüzde teknolojinin vardığı boyut sayesinde laboratuvarların gelişkinliği ve ARGE yatırımlarına ayrılan kaynaklar sayesinde milyarlarca yıl önceye ilişkin kestirimlerde bulunabilmek olası hale geldi.

Farklı dinlerce ortaya konulan yaratım görüşlerinin karşısında bilindiği üzere bilim insanları, evrenin oluşumunu Büyük Patlama (*Big Bang*) adını verdikleri kuramla açıklıyorlar. 13.8 milyar yıl önce sıcak ve yoğun bir gaz bulutu patlayarak evreni ve içerisindeki yıldızları ve gezegenleri oluşturdu. Büyük Patlamanın ardından Dünya gezegeni üzerinde yer alan atomlar kimyasal tepkimelerle birbirlerine bağlanarak molekülleri oluşturdu. Dünya üzerinde yaşam başlamadan önce su, karbondioksit, metan ve amonyak gibi inorganik kimyasalların olduğu düşünülmektedir (Dawkins, 2001: 30). Dawkins bu konuda A.G. Cairns-Smith’in önerisini kayda alıyor: “Atalarımız, ilk eşleyiciler, organik moleküller değil de, inorganik kristaller olabilir, mineraller, küçük kil parçaları...” (Dawkins, 2001: 42). Canlı evriminin inorganik kimyasallardan DNA adını verdiğimiz eşleyicilere uzanan yolu, milyonlarca yıl içindeki kör sürecin bir sonucu elbette. Tamamen kararsız, iradesiz, öngörüsüz bir süreçten, kaos olarak tabir edilecek bir ortamdan ayakları yere basan bir düzene doğru ilerlemeyi anlamak ve anlatmak gerçekten zor olsa gerek.

Büyük Patlama açıklaması da dahil olmak üzere, atomların, moleküllerin oluşma süreçlerinin tesadüfen olamayacağı iddiaları yaygındır. Bu süreçler son derece kararlı

görünür ve bu nedenle arkasında bir amaç veya tasarımcı aranır. Diğer yandan basit süreçlerin bir araya gelip karmaşık süreçler oluşturması da mümkündür. Basit atomlar, rastlantılar sonucu bir araya gelip karmaşık atomları oluştururlar. Canlıların ortaya çıkması için ılık bir ortam, su ve karbon, hidrojen, oksijen ve fosfor atomları gerekiyordu. Okyanusların dibinde canlılığın ortaya çıkmasını tetikleyen enerji kaynağının, şimşekler olduğu düşünülür. Atmosferi saran ozon tabakası henüz oluşmadığı bir zaman diliminde güneşin ultraviyole ışınları ve şimşekler okyanusların dibine ulaşabiliyordu (Hoagland, 1995: 39). Deniz; canlılığı besleyen bir çorbaya dönüşürken, evrimin tekerleri yavaş, öngörüsüz ama sürekli dönmektedir.

Dawkins, Darwin'in yolundan giderek, bu süreçte "kararlılık" kavramına başvurur. Ona göre, bazı atomlar kararlıdır ve onların bir araya gelip daha karmaşık kimyasalları ortaya çıkarması, yeni meydana gelen bileşik yapının da kararlı olmasına neden olmuştur. Kararlılıktan kastı, belli bir biçimde kalmaya eğilimli olmasıdır. Ancak burada eğilim veya kararlılık, tasarım, amaç veya yönelim içermemektedir. Aynı ortamda o ortama uyum sağlayan kararlı ve ortama uyumsuz kararsız yapılar varsa, kararlıları varlıklarını devam etmekte diğerleri yok olmaktadır. Dawkins, bu sürece en ilksel doğal seçim adını verir (Dawkins, 2001: 29). İlksel doğal seçimden insana uzanan süreç elbette uzun zaman ve yollardan geçti. Günümüzde yaşamın başlangıcına dair varsayımlar elbette spekülatiftir, günümüzün gelişkin laboratuvar ortamlarında aynı koşullar sağlandığında sürecin tamamının görülebilmesi de olanaksızdır çünkü milyarca yıl süren zaman aralığını laboratuvar ortamına dâhil edecek bir düzenek bulunmamaktadır.

Kendini kopyalayan moleküller tesadüfen ortaya çıktığında, yine aynı akıl yürütmeye gidersek, kendini kopyalayan moleküllerin kendini kopyalamayan moleküllere göre daha dirençli bir şekilde varlıklarını sürdüreceklerini, dünya üzerinde kalıcı olacakları sonucunu çıkartmak mümkündür (Dawkins, 2001: 32). Bu moleküllere, yapı taşlarına eşleyiciler adı verilir. Eşleyiciler kendi türlerinden yapı taşlarıyla olabileceği gibi, başka türden moleküllerle de bir araya gelip farklı diziler oluşturabilirler. Bu diziler farklı kimyasal bileşimlerin ve çeşitliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte, bazı moleküller, bileşimler de tükenmiştir (Dawkins, 2001: 35). Bazı

moleküllerin tükenmesinin doğal olarak karşılığı bazı moleküllerin sayısının artmasını beraberinde getirmiş olsa gerek. Doğal seçim süreci aralıksız sürüyordu çünkü.

Böylece en basit moleküller ve bu moleküllerden oluşan hücre malzemeleri ortaya çıktı. Karbon, hidrojen, oksijen, nitrojen ve fosfor atomlarının farklı bileşimleriyle DNA nükleotidleri ve protein amino asitleri meydana geldi. Esasen her organizmanın ölümü, yeni bir organizmanın doğumu için kaynaktır. Ölen organizmanın çürümesi, karbondioksit doğurur, bu karbondioksiti bitkiler kullanır ve bitkilerin ürettiği oksijeni hayvanlar tüketir (Hoagland, 1995: 51-2). Kaosun yerini kendi içinde sürekli değişim ve dönüşümleri taşıyan düzen almaya başladı. Yeniden altını çizmek gerekir, süreç tamamıyla kör ve öngörüsüzdü. Sadece etkenlerden söz edebiliriz.

Dawkins, var olma, varlığını sürdürme mücadelesinin, eşleyici çeşitlerinin kararlılık düzeyini yükselttiğini ve böylece çeşitler arasında en ilkel düzeyde bir tür rekabetin başladığını savunur (Dawkins, 2001: 38). Bu eşleyicilerden bazılarının parçalanması yeni türlerin yapıtaşlarının kopyalanmasına yaramış olabilir. Dawkins'e göre bu, "ilk etoburlar" arasında rekabetin başlamasıdır. Dawkins'in bu ilk canlı türlerine etobur demesinin sebebi, onların "rakip türleri kimyasal olarak parçalayarak, ortaya çıkan bu molekülleri, kendi yapıtaşlarını kopyalamakta" ve kendi gelişimleri için besin sağlamakta kullanmış olabilecekleridir. İlk canlı hücreler de bir eşleyicinin kendisini başka eşleyicilerden korumak için etraflarına proteinden yapılmış bir duvar örmeyle meydana gelmiştir (Dawkins, 2001: 39). Hücre duvarları hücrenin kendisini korumak için ilk kalkanıdır ve sonraki süreçte başka koruyucu özellikler de geliştirmiştir. Hücre duvarlarının oluşması koruma kalkanı görevi yanı sıra bencilliğin en ilkel biçimini de ortaya çıkarmış oldu beraberinde (Dennett, 2020: 205). Bu eşleyiciler, şimdi devasa organizmaların içerisinde koloniler halinde yaşamkalım mücadelelerini sürdürmektedirler. Kendilerinin de bir parçasını oluşturdukları bu büyük organizmaların yaşamkalım savaşına dolaylı olarak destek veriyorlar.

Dawkins *Kör Saatçi* kitabında canlılığın dünya üzerindeki tesadüfen ortaya çıkmış bazı özelliklerinin hayatta kalma sürecine olumlu anlamda etki etmesini, "rekabet", "düşmanlarını eleme" ve "yaşamkalım makinaları" gibi kavramlarla anlatır. Dawkins'in bu kavramları seçmesi, ilk canlı organizmaların hayatta kalmasına bir tür

bilinçlilik atfediyormuş gibi görünür. Oysa Dawkins *Kör Saatçi* kitabını canlı organizmanın ortaya çıkışının ve doğal seçilimin hiçbir amacı olmadığını, bu sürecin arkasında bir yaratıcı, içerisinde de bir tasarım veya akıl olmadığını kanıtlamak için yazmıştır. Canlı organizmalar baştan tasarlanmış değildir ve doğal seçilimin de herhangi bir geleceği görme yetisi yoktur: “Canlılar, basit başlangıçların, rastlantı eseri hayat kazanabilecek kadar basit ilksel varlıkların, kerte kerte, adım adım dönüşümüyle ortaya çıktı”(Dawkins, 2004: 55). Doğal seçim tüm başarısına karşın hangi yollardan geçtiğini gösteren anlatımlar bırakmadı bugüne, ancak izler bıraktı. Dawkins’in ifade ettiği yaşamkalım makinalarının kontrol kabininde oturan ne? Yaşamkalım makinaları ilksel çorbadan zaferle ayrılan hangi eşleyicinin sarsılmaz kontrolü altında? Aynı yönde çoğaltılabilecek soruların cevabı olarak karşımıza aynı molekül çıkıyor: DNA (Deoksiriboz nükleik asit).

DNA birbirine uzun bir zincir şeklinde bağlı, farklı asitler içeren nükleotid adı verilen küçük moleküllerin dizilimlerinden oluşur. Dört çeşit nükleotid yapıtaşısı vardır: A, T, G, C. DNA’ya nükleotidlerin A,B,C, G alfabetiyle yazılmış vücudun nasıl yapılanacağını bildiren bir yönetmelik olarak bakılabilir. DNA molekülleri iki önemli iş yaparlar. Birincisi eşlenirler, kendilerinin kopyalarını yaparlar. Doğuma giden sürecin başındaki ana kopyayı taşıyan tek hücre önce ikiye bölünür ve devamında gelen bölünmelerle milyarlarca hücre oluşur. İkinci iş, DNA, dolaylı olarak, farklı bir tür molekülün –proteinin- yapımını yönetir. Dört harfli nükleotid alfabeti ile yazılmış olan şifreli DNA mesajı, basit bir mekanik yöntemle başka bir alfabeyle, protein moleküllerini heceleyen amino asitler alfabetine çevrilir. Protein yapımı beden yapımının ilk adımıdır. Proteinler fiziksel dokuyu oluşturmanın yanı sıra hücre içindeki kimyasal süreçlerden de sorumludur, başlatır, bitirir (Dawkins, 2001: 42). DNA, diğer adıyla genler, ilksel çorba içindeki mücadeleden galip çıkmak için dış etkilere karşı sınır çizmeleri sonucunda oluşturdukları ile yaşamkalım makinaları ile güvenli hale geldiler ancak doğal seçim tüm rekabetçiliği ile sürmekteydi.

Bitkiler ve hayvanlar nesillerini sürdürmek için yeni yaşam biçimleri geliştirdiler. Bu sayede denizden gökyüzüne kadar farklı alanlarda bitki ve hayvan çeşitliliği gelişti. “Hem hayvanlar hem de bitkiler çok hücreli gövdeler biçiminde evrimleştiler; öyle ki tüm genlerin eksiksiz kopyaları bu gövdelerde her hücreye dağılmıştı. Bu

evrimleşmenin ne zaman, neden veya kaç kez bağımsız olarak gerçekleştiğini bilmiyoruz” (Dawkins, 2001: 82). Doğal seçilimin kör sürecinde hayatta kalmayı sürdüren yaşamkalım makinaları yollarına devam ettiler.

Yapıtaşları hayvanlarda ve bitkilerde ortaktır. Türler ve bireyler arasındaki farklılıklar, bu yapıtaşlarının dizilişlerinin farklılığından meydana gelir. Birey ölçeğinde farklılaşan bu dizilimler, genleri oluşturur. Gen, bir kalıtım birimidir. Genler organizmanın bireysel özelliklerine ilişkin yönergeler taşırlar. DNA'nın içerisinde protein kodlayarak, organizmanın kendisine özgü özellikleri oluştururlar. Hoagland'ın kısaca tanımladığı gibi, “genler, her biri organizmanın belli bir özelliğini içeren, kalıtımla yavruya aktarılabilen küçük bilgi paketleridir” (Hoagland, 1995: 19-20). Bu paketler sayesinde organizmanın fenotipi, hayatta kalma becerileri, yetenekleri, hatta zatürreye yakalanma riski o canlıya potansiyel olarak aktarılmaktadır. Ancak bu aktarım, çok geniş bir havuz olarak düşünülmelidir. Örneğin, bir bakterideki gen sayısı, 2000'dir; insanda bakteriden 500 kat fazla gen ve 1 milyar harf uzunluğunda DNA bulunmaktadır (Hoagland, 1995: 25). Gerek bakteriyi gerekse insanı DNA'ların oluşturduğu koloni yahut gen kompleksi olarak nitelemek mümkün. (Genlerin denetimindeki yaşamkalım makineleri insan özelinde beynin ve bilincin devreye girmesiyle prangalarından ne ölçüde kurtulabilir sorusu ise zaten bu tezin ana derdi konumunda).

Evrimin temel argümanlarından olan DNA ya da gen üzerine yapılan tanımlarda ortak özellik zincir olarak nitelenebilecek nükleotid dizisinin özel bir dizilim ile bir araya gelmiş olmasıdır.

Gen, A, T, C ve G harfleriyle tanımlanan ve sadece dört çeşidi bulunan nükleotidlerden oluşan uzunca bir zincirdir. Her gen, bu A, T, C ve G'lerin binlercesinin, hatta on binlercesinin özel bir sırayla biraya gelmesiyle oluşmuş uzun karakter dizisidir: AATCCGGCATT vb. (Lewontin, 2022: 57).

Dört harflik bir alfabeden milyar kere milyarca farklı kelime çıkarmak evrimin gücünü göstermek için kâfi olsa gerek. Dawkins'in dediği gibi, “gen dikkate değer bir doğal seçim birimi olarak işlev görmeye yetecek uzunlukta yaşayabilecek bir kromozom parçasıdır” (Dawkins, 2001: 47). Nesiller boyu bir bedenden diğerine geçen bir gen ihtiyarlamaz, milyonlarca yıl yaşayabilir. Dawkins bunu “tek bir gene, birbiri peşi sıra

birçok sayıda bireyde yaşamına devam eden bir birim olarak bakılabilir” tespitiyle vurgular (Dawkins, 2001: 47). Ancak bazı genler ikinci nesle bile kalmadan yok olur gider. Evrim, gen havuzundaki bazı genlerin sayıca artması ve başkalarının da sayıca azalması sürecidir. Childe canlıların gelişimini “yaşam çabasında başarılı olmak” olarak tanımlar. Doğal koşullar, hatta zorluklar karşısında hayatta kalmayı başaran bireyler üreme şansı bulacak ve üyelerinin sayısını artıracaklardır. Dolayısıyla, “sayıları giderek artıyorsa, o türe başarılı denir” (Childe, 2010: 15).

Bir gen, çok sayıda nesilde var olabilen kromozom malzemesi parçasıdır. Bu kadar büyük kombinasyonlarda, ortaya çıkacak canlının yeteneklerine ilişkin tahminlerde bulunulabilir ama kesin hesaplamalar yapmak mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, hangi genin sonraki nesilde baskın bir şekilde ortaya çıkacağı bilinemez ancak istatistiki tahmin verilebilir. Her tür, kimileri eşeyli kimileri eşeysiz, yaşamını sürdürebilen döl verir. Bazıları diğerlerinden daha çok sayıda ürer. Koşulların uygun olması üreme için temel etkenlerden biridir. Üreme bakımından başarılı olan bireyin kalıtsal özellikleri (genler), bir sonraki nesle aktarılır. Koşullarla uyum sağlayabilenler hayatta kalır, diğerleri silinir. İşte bu doğal seçilimdir. Genetik aktarım süreci rastlantısaldır ama koşullara uyum sağlayanlar daha çok üreme şansı bulacağından, uyum sağlayan genlerin gelecek nesillerde ortaya çıkma şansı da artacaktır ve bu genler popülasyon içerisinde çoğalacaktır. Dolayısıyla genler sadece vardırılar, varlıklarını devam ettirmeleri, oluşturdukları organizmanın hayatta kalmasına ve soyunu devam ettirmesine bağlıdır. Bu süreçte genlerin hayatta kalma çabalarından, uzak görüşlü olduklarından, geleceği planladıkların söz edilemez. Doğal seçilim kördür, koşullara uyum sağlayabilen hayatta kalır. Kısacası, evrim, gen havuzundaki bazı genlerin sayıca artması ve başkalarının da sayıca azalması sürecidir.

2.2 İnsan Evriminde Genetik Aktarımın Önemi

İnsanda ve diğer canlılarda pek çok gen bulunmaktadır. Bu genler üst soydan alta soya aktarılmaktadır. Genler, nesiller boyunca bedenlerde varlıklarını sürdüren yapıtaşları olarak görülür. Dawkins bu durumu şöyle ifade eder: “Bizler, hepimiz, aynı tür eşleyici—DNA adını verdiğimiz moleküller—için yaşamkalım makineleriyiz” (Dawkins, 2001: 47). Dolayısıyla Dawkins’e göre, insan organizması, genleri taşıyan

bir araç veya diğer bir ifadeyle genlerin varlığını sürdürmeleri için gereksinim duydukları bedendir. Yaşamkalım makinası olarak adlandırılan organizmayı yaratan da genlerdir. Organizmanın yaşamını nasıl sürdüreceğine (hangi fenotiple ve hangi becerilerle dünyaya geleceğine) ilişkin direktifler, genlerde kodlanmıştır. Dawkins, bilgisayarlardaki satranç programlarında programcının etkisinin sadece en basit gerekli direktifleri yüklemekle sınırlı kalmasını örnek vererek, genlerin de yaşamkalım makinelerine önceden her şeyi hazırlayıp verdiklerini ancak sonrasını yaşamkalım makinesine bıraktıklarını ve köşelerine çekildiklerini söyler (Dawkins, 2001: 91-2). Genel direktifleri genlerden almalarına rağmen yaşamkalım makinelerinin doğal seçilim sürecinde ne oranda başarılı olacakları ve nesillerini sürdürebilecekleri diğer genlerle girecekleri rekabette verecekleri kararlara bağlı olacaktır.

Bir yetişkin olarak, siz, bin kere milyon kere hücreden oluşursunuz ama anneniz gebeliğe, mimarın planının bir DNA kopyasını içeren tek bir hücre ile bağladı. Bu hücre ikiye bölündü ve bu iki hücrenin her biri planların bir kopyasını aldı. Birbiri ardına gelen bölünmeler hücre sayısını 4'e, 8'e, 16'ya 32'ye ve bu şekilde devam ederek milyarlara götürdü. (Dawkins, 2001: 44).

Genler aracılığıyla üst soyun çeşitli özellikleri alt soyda da sürdürülmektedir. Ancak bu genler yüzlerce, insan organizmasında binlerce olduğundan hangi genetik özelliklerin alt soyda tekrar edeceğini kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ayrıca, eşeyli üremede anne ve babadan gelen kromozomların birbirlerine karıştıkları bir mozaik ortaya çıkar. Dolayısıyla, genetik belirlenim aslında çok genel bir belirlenimdir. Genler türün bir üyesinin yaşamını hangi yeteneklerle, nasıl sürdüreceğini belirlerler. Ancak genler geleceği planlayacak şekilde kodlanmış bilinçli varlıklar değildirler. Dawkins, sıklıkla genler arasındaki doğal seçilimin kör bir süreç olduğunu vurgular (Dawkins, 2001: 46). Eşleyiciler, insanda da diğer türlerde de aslına sadık kalarak çoğalmaya çalışırlar ama bu yeni bireyin ve o bireyde taşınan genlerin hayatta kalmasını garanti etmez “çünkü yaşamaya devam edebilmeleri, içinde yaşadıkları ve yapılmasına yardım ettikleri bedene bağlıdır” (Dawkins, 2001: 45-46). Ayrıca, bir organizma binlerce genin işbirliğiyle meydana gelir; bu nedenle, birinin katkısı öbüründen ayrılmaz.

Organizmanın hücre sayısı ve buna bağlı olarak belli görevler üzerinde uzmanlaşmış organları arttıkça sinir sistemi oluşmaya başlamıştır. Sinir sistemi bütün canlılarda, canlıyı dış dünyanın tehlikelerine karşı koruyan bir alarm sistemi olarak görev yapar.

Sinir sistemi sürekli tehlikeleri fark etmek ve onlara karşı organizmayı savunmakla meşgul olduğunda çok enerji harcar. Bu nedenle zamanla canlılarda sinir sistemi bazı bilgileri depolayacak şekilde programlanmıştır.

Bu noktada Dennett, bilincin en basit canlılık formlarında nasıl ortaya çıktığını incelememiz gerektiğini belirterek, bu sayede insanın karmaşık sinir sisteminin evrim sürecini anlayabileceğimizi savunur. Dennett'a göre, "İnsan bilinci dünya üzerinde her zaman var olmuş olmadığından, öncesinde bilinçli durumların olmadığı olgulardan kaynaklanmış olması gerekir" (Dennett, 2017: 202). Dennett, insan beyninin ve sinir sisteminin oluşum sürecini üç aşmaya ayırarak açıklar: İlk aşamaya "sınırların doğumu" adını verir. Bu aşamada henüz akıl, amaçsallık ve işlev bile yoktu ama kendini kopyalayan kromozomlar, çoğalmak için kendilerini korumak zorundaydılar. Bu nedenle, hücre duvarları yani sınırlar oluşmaya başladı. Daha doğrusu sınırları olan basit canlı formlarının, olmayanlara göre hayatta kalma şansı daha yüksekti (Dennett, 2017: 204). Dennett, bu sınır çizme sürecini ilk bencillik olarak adlandırır çünkü sınır, canlının kendisiyle dışarıyı ayırır ve dışarıdan gelecek her türlü tehdide karşı "benliği" korur (Dennett, 2017: 205). Bu sayede, henüz bir sinir sistemine sahip olmayan canlı, "içeriye" "dış dünyadan" ayırt edebilir hale gelir (Dennett, 2017: 208) ve bu da sinir sisteminin yavaş yavaş oluşması demektir. İkinci sahnede, Dennett sinir sisteminin sürekli tetikte olmasının canlıları dış tehlikelerden koruduğunu ama sürekli tetikte olan bir sinir sisteminin de çok enerji harcadığından söz eder. Canlı bu enerjiyi karşılamak için yiyecek bulmalıdır ama yiyecek arama süreci de canlıyı başka avcılarının hedefi haline getirebilmektedir. Bu nedenle, sinir sisteminin yalnızca gerekli olduğu durumlarda aktif bir şekilde çalışacağı, tehlike olmayan durumlarda sakince beklemeye geçeceği bir şekilde evrilmesi, canlının avantajına olacaktır ve öyle de olmuştur. Canlının hangi durumda beklemeye geçeceğini anlaması için nötr ortamları algılaması, tespit etmesi gerekmiştir. Bu da sinir sisteminin evriminde ikinci büyük devrimdir. Canlılar, "bir gün işe yarayabileceği ihtimaline karşı" bilgi edinmeye başladılar. Bu evrimsel gelişim memelilerde beyindeki işbölümünü meydana getirmiştir. Beynin bir kısmı, organizmayı tehlikelere karşı korurken, beyin diğer kısmı organizmanın yeni ortamlara odaklanmasını ve ortamın bilgisini hafızasında depolamasını sağlar (Dennett, 2017: 214). Beyin gelişiminde öne çıkan organizmalar, genlerini geleceğe taşımada diğerlerine göre avantajlı olurlar. Yeni koşullara

minimum düzeyde de olsa uyum sağlayabilen organizmalar evrim rekabetinde öne çıkarlar.

Yeni koşullara uyum sağlamak için sinir sisteminin bazı yeteneklerinin genetik olarak kalıcı hale gelmesi gerekir. Sinir sisteminin organizmanın uyum koşullarını bazı içeriklerinin genetiğe kodlanması Baldwin Etkisi olarak adlandırılır. Baldwin Etkisi, kısaca organizmanın hayatta kalmasına doğrudan etki eden becerilerin genetiğe kazanması ve böylece sonraki nesillerde türün bir özelliği olarak sürdürülmesidir. Örneğin, kuşların yuva yapması, sürüngenlerin kamufle olmak için renk değiştirmesi, yutma refleksi, baş eşme refleksi gibi hayatta kalmaya doğrudan katkısı olan beceriler, evrimsel bir avantaj sağladığı için bu becerilere sahip olan genler sonraki nesillere aktarılacak ve genetiğe kazanmış olacaktır.

Genler, organizmanın davranışları ve organizmanın sinir sistemi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ancak anlık kararlarda sinir sistemi etkindir. Genler bir organizmanın hangi becerilerle hayatta kalacağını belirlerken, bu becerileri somut durumlarda harekete geçirmek sinir sisteminin işidir (Dawkins, 1995: 103). Sinir sisteminin vereceği tepkiler, söz konusu sistemi önceden yazmış olan genlerin akıbetini belirleyecektir.

İnsanın sinir sistemi ve beyni kimi genetik becerileri atalarından miras almıştır. Örneğin, bir bebeğin annesinin memesini bulma ve emme davranışı ve yutma refleksi hayatta kalma şansını doğrudan artırır. Bu beceriler genetikdir, bu nedenle doğuştandır. (Bu reflekse sahip olmayan bebeklerin modern tıp teknolojileri gelişmeden önce hayatta kalma şansı olmayacağından onların bu geni gelecek nesillere aktarılmadan yok olmaktadır.) Dolayısıyla bu ve benzeri yetiler sinir sistemine genetik olarak yüklenmiştir(Dennett, 2017: 217).İnsanı diğer canlı türlerinden ayıran en önemli özelliklerinden birisi, gelişkin sinir sistemidir. Sinir sistemi, nöronların ve onların uzun ince tele benzeyen hücre duvarı uzantılarının bir demetidir. Sinirler, bedenin iç iletişimini sağlayan kablolardır. Sinirlerin toplandığı yer beyindir, bu nedenle beyin sinirlerin karargâh merkezi olarak görev yapar. Sinir sistemi, genler aracılığıyla aktarılan bazı becerilere sahiptir.

İnsan beyni diğer türlere kıyasla çok daha esnek bir mimariye sahiptir ve esneklik, öğrenmeyi mümkün kılar (Dennett, 2017: 227).(Dennett insan bilincinin gelişiminin üçüncü aşamasını kültürel evrimle açıklar. Kültürel evrim ve mem kavramı, 4. Bölümün konusu olacağından şimdilik burada kısaca değinilmiştir.)Dawkins'in ifadesiyle, "genlerin hızı davranış hızından düşüktür, bu nedenle genler beyin yaptılar, öngörebildikleri programı beyne yüklediler." Ancak elbette genler geleceği öngöremediğinden, programın işe yarar bir şekilde çalışıp çalışmayacağı bilinmez. Program çevreyle uyumlu bir şekilde doğru yapılandıysa, organizmanın hayatta kalmasına etkisi olur. Programın risklerini azaltmak için, organizmada kalıcı öğrenme mekanizmaları oluşur. Organizmanın hayatta kalmasına doğrudan etki eden beceriler, organizmanın genetiğine işlenir. Dawkins, bireyi ve genleri evrimsel açıdan kararlı bir stratejiye sahip bir birliktelik olarak görür.

Childe belli koşullara göre aşırı uzmanlaşmanın o tür açısından olumsuz sonuçları olduğunu belirtir. Bir türün başarılı olmasını sağlayan koşullar değiştiğinde, avantaj olan şartlar dezavantaja dönüşür ve türün hayatta kalmasını olumsuz etkiler (Childe 2010, s. 16). İnsanların avlanmak için pençeleri olmaması, soğuktan korunmak için kürklerinin olmaması, dezavantaj olarak görülebilse de aslında hayatta kalmaları için avantajdır çünkü insan bu esnekliği sayesinde hayatta kalmanın, değişen koşullara ayak uydurmanın yeni yollarını bulabilir (Childe, 2010: 20). Burada yeniden Baldwin Etkisi kavramının altını çizmekte fayda var. İnsan beyninin yeni koşullara uyum esnekliği olmamış olsaydı varlığı uzun sürmezdi.

Bu genlerle gelen becerilerin yanı sıra insanın gelişkin sinir sistemi genlere işlenmemiş becerilerin de öğrenilmesine fırsat vermektedir. Bu bakımdan da genlerin insan organizması üzerindeki belirleyiciliği sınırlıdır çünkü insan genetik yapısının üzerine öğrendiklerini kaydeder ve edindiği beceriler kalıtsal değildir, sonraki nesillerin de kendilerinin bu becerileri deneyimleyerek öğrenmeleri gerekir. Örneğin, kuşların yuva yapması genlerle kalıtsal olarak aktarılan bir yetenekken, insanların kendilerine barınak yapma becerisi genetik olarak aktarılmaz. İnsanlar içerisinde buldukları coğrafyaya uyumlu olarak, ellerindeki aletlerle, sahip oldukları teknoloji ve bilimsel bilgi birikimiyle kendilerine barınaklar inşa ederler.

Sonuç olarak genler, insan evriminde diğer türlerde de olduğu gibi son derece hayati bir role sahiptir. Ancak insan genetik yapısının üzerine öğrenmeyi de koyan kültürel bir varlıktır. Bu becerileri kazanması da elbette genetik yapısından kaynaklanmaktadır ama insanda bu yapı, diğer türlerden farklı olarak sabit değildir. Genetik yapı bir potansiyel sağlar ama o potansiyeli aktüel hale getiren, fiiliyata geçiren insanın doğumdan sonra edindiği becerilerdir. Lewontin genlere insan yaşamının temel belirleyeni olarak gören yaklaşımı eleştirir: “Genleri ‘efendi molekül’ olarak tecrit etmek, beyni kas gücünün, zihinsel çalışmayı bedensel çalışmanın, bilgiyi de eylemin üzerinde tutan bilinçsiz ideolojik adanmışlığın başka örneğidir.” (Lewontin, 2022: 58-9). Gerçekten de insan genetik programlamanın çok ötesinde yetileri olan bir varlıktır ve hatta genetik yapıya müdahale edecek bilimsel ve teknolojik çalışmalar yapmaktadır. Lewontin’in tehlikeli gördüğü bu “genci” yaklaşım ve sonuçları 2.3. bölümün konusudur.

2.3 Gencilik ve Bencilik

Dawkins *Gen Bencilidir* kitabında evrim kuramının sonuçları üzerine insan doğasını ve toplumsal yaşamın kökenlerini ilgilendiren önemli iddialarda bulunmaktadır. Dawkins insan davranışlarının ve toplumsal yaşamın evrimle ve genlerle bağlantısını kurar. Toplumsal yaşamın adeta zorunlu bir bileşeni gibi görünen özverinin bile bencilikle açıklanabileceğini öne sürer. Çok genel olarak canlı bir varlık diğer bir varlığın rahatını kendi rahatı, iyiliği pahasına artıracak şekilde davranıyorsa özverilidir; tersi davranış ise bencilik olarak adlandırılır. Bu bölümde Dawkins’in genetik aktarımın temel belirleyen olduğuna ve genin temel karakteristiğinin de bencil olduğuna ilişkin iddiaları ele alınmaktadır.

Daha önce de vurgulandığı üzere Dawkins’e göre, organizmanın bedeni kendisini oluşturan genleri korumayı amaçlayan bir “hayatta kalma makinesi”dir. Tüm canlılar aynı kimyasal bileşenlerin ürünü olan DNA’ların ve genlerin eseridir. Dawkins, *Gen Bencilidir* kitabında insanların da diğer bütün hayvanlar gibi, genler tarafından yaratılmış makineler olduğunu iddia ediyor (Dawkins, 2001: 11). İnsan makinesini yaratan genlerin milyonlarca yıl sürekliliklerini sağlamış olmalarını genlerin taşıdıkları özelliklere bağlayan Dawkins, genin en baskın özelliğinin “bencilik”

olduğunu savunuyor. Dawkins bu iddiasını ileri götürerek, genin bu bencilliğinin, bireyin davranışlarında da belirleyici olduğunu ve bireylerin de esasen bencil olduklarını belirtiyor (Dawkins, 2001: 11). Dawkins elbette insan türünün sadece bencil davranarak hayatta kalamayacağını ve türün bireyleri arasında yardımseverlik, dayanışma, hatta kendisini grubun diğer üyelerinin iyiliği ve gelecek nesiller için feda etme davranışlarının görüldüğünün farkındadır. Bu nedenle Dawkins, genin tüm bu bencilliğini sürdürebilmesinin yollarından birinin kısıtlı bir özveri olduğunu dile getiriyor: “Her ne kadar aksine inanmak istesek de, evrensel sevgi ve türün—bir bütün olarak—iyiliği hiç de evrimsel anlamı olmayan kavramlardır”(Dawkins, 2001: 12). Bencil gen ile kısıtlı özverinin dengesinin nasıl kurulacağı, daha doğrusu kısıtlı özverinin dahi gen lehine çalıştığı bir sistemin, insan yaşamkalım makinesine nasıl bir toplumsal yaşam modeli sunduğuna ilişkin soruya kötümser cevap vermek dışında bir seçenek yok. İyimserlik kötümserliği nasıl yenebilir? Bu sorunun yanıtını ileri ki bölümlerde bulacağız.

Kısıtlı özverinin içinde elbette farklı bedenlere yerleşmiş genler arası işbirliği vardır. Çünkü işbirliğinin üstünlük sağladığı koşullar vardır. “Genler içsel özellikleri için değil, çevreleriyle olan etkileşimleri nedeniyle seçilir. Bir genin çevresinin önemli bir bileşeni özellikle diğer genlerdir.” (Dawkins, 2004: 246). Dawkins, bir genin diğer bedenlerde yerleşmiş kopyalarına yardım edebileceğini ama bu davranışın bireysel özveri gibi görülse de aslında genin bencilliğinden kaynaklandığını kaydediyor. Dolayısıyla, işbirliği davranışı özveri gibi görünebilir ama aslında bu davranış da genin çevresiyle etkileşiminin bir çıktısıdır ve Dawkins’in bir tür yasa olarak adlandırdığı “genin bencil olduğu” tezi, bireysel özveriyi de açıklıyor gibi görünmektedir.

Dawkins’e göre, temel kalıtım birimi gen olduğuna göre, grupların ya da bireylerin hayatta kalmasından değil genin hayatta kalmasından söz edilebilir. Seçilen gendir (Dawkins, 2001: 25). Doğal seçim, bir genin farklı özellikleri nedeniyle bir genin koşullara “uygun olması” ve hayatta kalması sürecidir. Gen içerisinde yaşadığı organizmanın hayatta kalamayacağı durumlarda, üremeyi veya başka bedenlerde kendi varlığını sürdürmeyi tercih edecektir. Genin bu davranışı da yardımlaşma, fedakârlık, özgecilik gibi görünebilir ama gen kendi soyunu devam ettirebilmek için, mevcut organizmayı değil hayatta kalacak olanı tercih edebilir. Dawkins, evrimdeki

önemli noktanın, türün veya grubun değil, bireyin iyiliği olduğunu kaydediyor. Davranışların arkasında yatan bencil güdüler, her durumda bireyin yaşam-kalım olasılığını artırmaya yöneliktir. Dolayısıyla, Dawkins insan türünün bireyleri arasında görülen bu yardımlaşma davranışının ve özgeci tutumların kökeninde yine genleri görmektedir. “Genellikle, yakından baktığımızda, açıkça özverili olan eylemlerin gerçekte kılık değiştirmiş bencillik olduğu ortaya çıkar.”(Dawkins, 2001: 15). Esasen Dawkins, özverinin altındaki güdülerin gizliden bencilce olduğunu söylemiyor, yapılan eylemin yaşam-kalım olasılığı üzerindeki gerçek etkilerinin, başlangıçta düşünülenin tam tersi olduğunu, bireyin yaşama şansını artırmaya yönelik olduğunu anlatmak istiyor.

Dawkins, başarılı bir gende, baskın özelliğin acımasız bir bencillik olduğunu savunur ve genin bencil karakteristiğinin, bireyin davranışlarının da bencil olmasına yol açtığını iddia eder. Buna karşın, *Gen Bencildir* kitabının ve kitaptaki tezinin bir ahlak tezi olmadığını altını çizer. Evrimsel süreçten ahlaki yargılara varılamayacağını kabul eder ve yalnızca evrimin nasıl işlediğini insanların genlerin evrensel acımasız bencilliğiyle programlanmış olduklarını anlattığını belirtir. Dawkins’e göre, insanın biyolojik doğasında bencilliğin yattığını kabul etmek, bu gerçek eşliğinde toplumsal yaşamda özverili olmanın yollarını düşünmek zorundayız. “Eli açık ve özverili olmayı öğretmeye çalışalım, çünkü bencil doğuyoruz. Kendi bencil genlerimizin ne istediğini anlayalım; böylelikle, en azından, onların tasarımlarını bozabiliriz. Bu başka hiç bir türün cesaret edemeyeceği birşey...” (Dawkins, 1995: 12). Hayvanlar arasında bir tek insanda öğrenilen ve sonraki kuşaklara geçirilen etkiler, örneğin kültür, baskın özelliklerdir.

Hayvan ve insan yaşamında genlerin belirleyiciliğine karşın, özellikle insan da sinir sistemi de davranışları belirleyen önemli bir güçtür. Dawkins’e göre, insanda genlerin hayatta kalmasını sağlamaya yönelik stratejilerden birisi de, sinir sisteminin öğrenme becerisidir. Sinir sistemi, insan gibi karmaşık organizmalarda yalnızca gündelik faaliyetleri yönetmez, aynı zamanda geleceği de planlar. Öğrendikleri geleceği tasarlamasında yardımcı olur.

Genler, hayvan davranışını-ister bencil ister özverili olsun- yalnızca dolaylı yollardan denetler, ancak bu yine de çok güçlü bir denetimdir. Genler, yaşamkalım makinelerinin

ve onların sinir sistemlerinin yapımını belirleyecek davranışları etkilerler. Ancak ne yapılacağına dair anlık kararları sinir sistemi alır. Asıl politikayı çizen genlerdir; beyin ise yürütme işlevini yerine getirir. Ama beyin geliştikçe, öğrenme ve öğrenmek için simulasyon yapma gibi hileleri kullanarak asıl politika kararlarının gittikçe daha fazlasını üstlenmektedir (Dawkins, 1995:103).

Sonuç olarak, Dawkins insan türünün bencil, hilekâr davranışlarının nedenlerini genlerimizde arayabileceğimizi belirtse de genlerle geçen kalıtsal özelliklerin öğrenme yoluyla esnetilebileceğini savunur: "Genlerimiz bize bencil olma talimatı verebilirler, fakat tüm hayatımız boyunca onlara boyun eğmek zorunda değiliz."(Dawkins,2001: 13). Dawkins'e göre, genetik olarak özverili olmaya programlanmamışız ama çocuklarımıza bencil değil, özverili olmayı öğretmeliyiz çünkü insan salt biyolojik doğasından ibaret bir varlık değildir (Dawkins, 2001: 231). Genlerin yarattığı ve içine yerleştikleri yaşamkalım makinelerinin devamı için, beyin yoluyla yine yaşamkalım makinelerine görev düşüyor. Genlerin sadece kendi varlıklarını devam ettirmeye yönelik tüm bencilliklerine karşın, bencilliğin törpülediği ve sürdürülebilir bir toplumsal işbirliğinin kurulabileceği bir dünya hayali için çalışmak da mümkün. Bu da genetik evrimin yanı sıra farklı eşleyicilerin etkin oldukları yeni bir evrimsel modelle mümkün olabilir belki de.

2.4 Genciliğe İtirazlar

Evrim kuramı, biyolojik bilimlerin temelinde yer alan bir kuramdır ve sosyal bilimlere de etkilemiştir. İnsan davranışlarını, insanın biyolojik evrim süreciyle açıklama çabaları Dawkins'ten önce de vardı ve günümüzde de devam ediyor (bu yaklaşımların başında gelen sosyobiyojoloji ve evrimsel psikolojoloji bu çalışmanın 3. Bölümünde ele alınmaktadır). Bilindiği üzere, Darwin'in evrim kuramı doğal seçilime dayanır. Bu çeşitli özelliklerin bazılarının değişen koşullara uyumu ve bu uyum türün devamlılığı için avantaja sahip olması zorunludur. Bu avantajın genlere kazınması ve kalıtsal olarak sonraki nesillere aktarılabilmesi gerekir. Buradan hareketle, insanın da doğal çevresine uyum sağlayarak hayatta kalma mücadelesi, hem doğayla hem türünün diğer üyeleri olan insanlarla girdiği bir ölüm-kalım mücadelesi ve rekabet olarak anlaşılabilir. Ancak bu bir yanlış anlamadır:

Seçme kelimesi, belki de burada yanlış anlamaya neden oluyor çünkü amacı da çağırıyor. Çevre, tabii ki tümüyle pasiftir. İyi veya kötü değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmaz. Değişmeler kendiliğinden belirir (mutasyonla ve cinsel

karışımla) ve bir defa gerçekleşikten sonra bir hayvana çevreye daha iyi uyma şansı verebilir (Hoagland, 1995: 92).

Evrimsel kuramı, insanın ortaya çıkışı gelişimi, toplumsal bir varlık olması gibi pek çok açıdan sosyal bilimlere önemli katkılar sağlamıştır. İnsanın toplumsal bir varlık olarak gelişiminin aşamalarının izini sürebilmemizi sağlayan evrimsel kuramı, son kertede bütün canlılığın, insan türü de dâhil olmak üzere son derece rastlantısal olarak geliştiğini ortaya koyar. Hoagland bu rastlantısallığı şu şekilde ifade eder: “Başka bir deyişle evrim, aynı koşullarla aynı yeryüzünde yeniden başlasaydı insanların yeniden oluşma şansı, sonsuz küçüklükte olacaktı.”(Hoagland, 1995: 95). Dolayısıyla, bu süreç, baştan tasarlanmış değildir ve bir bilincin ürünü değildir. Başka bir ifadeyle, bilinçli varlıkların, farkında olarak sürdürdükleri bir yaşam-kalım mücadelesinden söz edilemez. Dawkins’in genlerin bencil olduğu iddiası, bu bağlamda çeşitli yanlış anlamalara yol açabilmektedir.

Ayrıca doğal seçim, evrimi belirleyen tek etmen değildir. Genetik aktarımdaki hatalar yani mutasyon ve popülasyondaki genetik çeşitlilik, yani varyasyon olmasaydı doğal seçim de olmayacaktı. Daha açık söylemek gerekirse, bir popülasyondaki genler aynı özelliklere sahip olsalardı, çevresel koşullar değiştiğinde ya hepsi bu koşullara uyum sağlayacak ve hayatta kalacak ya da hepsi yok olacaktı. Karaca’nın belirttiği gibi:

...evrim, mutasyon, yer değiştirebilen (*transposable*) genetik unsurlar, genetik sürüklenme, popülasyonlar arası göçle ortaya çıkan gen akışı, epigenetik mekanizmalar (metilasyon vb) –ki bu mekanizmalar gelişimsel plastisiteye ve kazanılmış özelliklerin sınırlı da olsa kuşaklar arası aktarımına yol açar- rastgele olmayan çiftleşme (cinsel seçim) gibi farklı etmenlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreçtir (Karaca, 2023: 4).

Yeni evrimsel yaklaşımlar, doğal seçilimin merkezde olduğu indirgemeci bir evrimsel kuramı yerine daha geniş, “çoğulcu”, “kültürel evrimin rolünün anlaşılmasına ağırlık”veren, “plastisite gibi gelişimsel etmenler”i de dahil eden bir evrimsel açıklama benimserler(Karaca,2023: 15). Dolayısıyla, organizmanın özellikle de insanın çevreye uyumu pasif bir süreç değildir. Organizmalar çevresel koşullardaki değişikliklere hızlı tepki verecek niteliklere sahiptirler (Lewontin, 2022: 97). İnsan başta olmak üzere çoğu canlı öğrenir. Birtakım beceriler genetiğe kazınır ve genler yoluyla sonraki nesillere aktarılır ancak bugün yaşamımızı mümkün kılan pek çok beceri öğrenilir.

Kültürün etkisi de genlerin etkisi kadar önemlidir. İnsan çevre ile ilişkisinde çevreyi değiştirecek ve hatta iklim krizleri yaratacak ölçekte müdahil olmaktadır.

Genlerin bencil olduğu iddiasıyla beraber, insanlar arasındaki eşitsizliğin doğal olduğu, doğada da böyle bir eşitsizliğin mevcut olduğu ve büyük balığın küçük balığı yediği eskiden beri savunulur ve bilimsel olarak kanıtlanmaya çalışılır. Lewontin'e göre, Dawkins ve psikolog Richard Herrnstein, insanları mümkün şartlar altında en iyi dünyada yaşadıklarına ikna etmeye çalışırlar (Lewontin, 2022: 31-2). İnsan, en iyi dünyada yaşadığına inandığında, dünyanın doğal gerekçelerle ve bizatihi mecburen bu halde, yani eşitsizliklerin her geçen gün katlanarak artmasında aslında insanın iradi bir katkısının olmadığına kanaat getirirse, daha güzel ve paylaşımcı bir dünyayı ne umut eder ne de bu uğurda emek verir. Biyolojik determinizm ve gencilik, toplumsal yaşamdaki hiyerarşinin kaçınılmaz olduğunu vurgular (Lewontin, 2022: 34). Tam da bilimin egemen kapitalist hegemonyanın altında can çekiştiğinin kanıtıdır bu. Oysa Lewontin'in vurguladığı üzere, evrim kuramı mutlak bir belirlenim içermemektedir. İnsan DNA'sı çözülsün, genetik miras tamamen ortaya çıksa bile, aynı DNA'yla nasıl bir canlının meydana geleceği bilinmez çünkü genetik yapının yanı sıra çevresel koşulların da belirleyiciliği büyüktür. Elbette insan türüyle diğer hayvan türlerini kıyasladığımızda aralarındaki farkların biyolojik temelli olduğu görülecektir; biyolojik yapı, genetik türün temel farklılıkları açıklar. Ancak bir insan topluluğunun üyeleri arasındaki farklar, genetik yapılarındaki farklılıklarla açıklanamaz (Lewontin, 2022: 37). Genetik aktarımı bu kadar toplumsal ilişkilerin içine sokmak ya demokrasi fikrini sakat bırakır ya da isminde öte bir anlam taşımadığının göstergesidir. Çevresel faktörler, insanların genetik kapasitelerini geliştirmelerine izin verebilir ya da engeller (Lewontin, 2022: 39). Buradaki genetik kapasite, insanlar arasındaki farklılıkları değil; insanlarla diğer türler arasındaki farkı anlatmaktadır. Ayrıca bireyler arasındaki biyolojik farklılıklar, kültürel veya teknolojik icatlarla ortadan kaldırılabilir (Lewontin, 2022: 40). Bugün bile insanlar arasındaki biyolojik farkların çözümü son derece kolayken, gelecekte hem teknoloji hem de insanların dayanışmacı yanlarının daha da kamçılanması ile sınıfsal hiyerarşinin toplumları bölmelerinin önüne pekâlâ geçilebilir. Günümüz teknolojisi düşünüldüğünde, "genetik demek değişmez demek değildir" (Lewontin, 2022: 46). Dolayısıyla, kalıtsallık ve sabitlik birbirine karıştırılmamalıdır. Sabitlik, değişim ırmağına karşı duramaz. Yeter ki insanlar istesin.

Lewontin'in haklı olarak belirttiği gibi, biz, genlerimizin dış dünyayla etkileşiminin tesiri altında gelişen biyolojik nesnelere" (Lewontin, 2022: 104). Ama toplumsal yapılar insanı belirlese de sınırlamadığı gibi, genetik yapının belirleyiciliği de insanı sınırlamaz. İnsanın yaptıkları, genlerinin ve çevresel koşulların ötesine geçmiştir. Binlerce yıllık kültür tarihi insanın sınırları geçtiğinin başlıca göstergesidir.

Ayrıca Richard C. Lewontin, Steven Rose, Leon J. Kamin'indeği gibi, "genetik belirlenimcilik; ırkçılığa, ataerkine, toplumsal cinsiyet eşitsizliğine, kural dışı davranışları tıbbi tanılamayla kişileri etiketlemeye, psikiyatrik hastalıklar da dâhil olmak üzere tüm hastalıkları genlerle ilişkilendirmeye zemin hazırlar" (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 12-3). Dünyadaki hüküm süren tüm toplumsal badirelerin arka fondaki failinin genetik belirlenimcilik olduğunu iddia etmek, bir yanıyla, dünyadaki her derdin üstünü genetik marka battaniye ile örtmekle eş değer. Bir biyolog olan Lewontin elbette biyolojik yapının insan yaşamı üzerindeki belirleyiciliğinden kuşku duymamaktadır ancak genlerin biyolojik belirlenimciliğın iddia ettiği kadar insanın kültürel yaşamını belirlemediğini iddia etmektedir. Geçmişte biyoloji ve antropoloji bilimleri sömürgeciliğın savunusu olarak kullanılmıştır. Ardından genetik farklılıklar kadın erkek eşitsizliğinin doğal temeli olarak öne sürülmüştür. Bugün de genler üzerinden zekâ ve sağlık bakımından üstünlük iddiaları yapılabilmektedir. Lewontin'in itirazları genetik belirlenimciliğe eleştirinin ötesinde mutlu bir dünyanın nasıl kurulacağına dair de önemli yol taşları. Bilim, Lewontin'lerle tüm insanların faydaları için dalgalanan bir bayrak olabildiğinde, bilimin itibarı da hiçbir eleştiriye mahal vermeyecek oranda göndere çekilecektir.

Lewontin'in bu itirazları, Dawkins'in genciliğinin sosyal bilimlere uyarlanmış başka versiyonlarını da hedef alır. 3. Bölümde bunlardan sosyobiyojoloji ve evrimsel psikoloji ele alınmaktadır. Sosyobiyojolojinin ve evrimsel psikolojinin temel iddiaları ortaya konduktan sonra Lewontin'in biyolojik belirlenimciliğe yönelik itirazları daha ayrıntılı bir şekilde sunulmaktadır.

3 -İNSAN YAŞAMINDA BİYOLOJİK YAPININ BELİRLEYİCİLİĞİ İDDİALARI VE ELEŞTİRİLER

Darwin'in evrim kuramı, türlerin bir tasarımın ürünü olmadığını türlerin adaptasyon sonucu ortaya çıktığını açıklamıştır. “Adaptasyonizm, doğal seçilimi evrimsel değişimin altında yattığı düşünülen diğer mekanizmalardan ayıran ve evrimsel değişimin temeli olarak gören evrim anlayışı olarak tanımlanabilir” (Ağören, 2023: 516). Darwin'in ardından insan türünün uyum sürecinin kültürü meydana getirmesinin ve ahlak kurallarıyla türün bir arada yaşamasını sağlamasının biyolojik temelleri olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Darwin'in biyoloji alanındaki kuramının insan ve toplum bilimlerine doğrudan uyarlanma çalışmaları Sosyal Darwinizm olarak adlandırılmaktadır. Sosyal Darwinizm, biyolojik evrimi çevreye uyumda ve diğer türlerle rekabette “en uygun olanın” hayatta kaldığı bir mücadele olarak görür. Bu açıklamayı bireylerin, toplumların ve ulusların mevcut halini açıklamakta kullanır. Mevcut dünya düzeni, bireylerin, toplumların ve ulusların birbiriyle rekabeti sonucunda en güçlünün hayatta kaldığı ve genetik bakımdan en iyi özelliklere sahip olanın hiyerarşik olarak en üstte yer aldığı bir mücadele sonucu ortaya çıkmıştır.

Sosyal Darwinizm, Herbert Spencer'la özdeşleştirilmiştir ve ilk olarak Herbert Spencer, Thomas Malthus, Francis Galton gibi 18. ve 19. yüzyıl düşünürleri tarafından savunulmuştur. Spencer esasen Darwinci olmaktan çok Lamarckçıdır. Bu nedenle, Spencer'ın görüşlerinin Darwin'den türetildiğini söylemek yanlıştır çünkü Spencer'ın bu konuda yazdığı “ilk eseri *Social Statics*, Darwin'in *On the Origin of Species* adlı çalışmasından sekiz yıl önce yani 1851'de kaleme alınmıştır” (Dursunoğlu, 2016: 213). Spencer'a göre, insanın ahlaki davranışları, doğal süreçlerle uyumlu olmak zorundadır. Doğal süreçlerin ilerletici bir karakteri vardır, bu nedenle, insanlar giderek daha dayanışmacı, yardımsever ve iyi olacaktırlar. İşbirliği yapmazlarsa, sürecin gerisine düşerler. Spencer, insanın yüksek bir tür olmasını da bu tür özelliklerin ilerletilmesine bağlamaktadır (Aydın, 2008: 8). Spencer'ın daha sonra Sosyal Darwincilik olarak nitelendirilecek görüşleri Darwin'den önce öne sürmesi, evrim fikrini de Darwin'den önce dile getirdiğinin göstergesidir.

Herbert Spencer, Darwin'den daha önce evrim fikrini 1857'de *İlerleme Yasası ve Nedeni* adlı kitabında savunmuş ve evrimi, varolma/hayatta kalma mücadelesi olarak adlandırmıştır. Evrimin sosyal bilimlerde ve insan davranışlarında da açıklayıcı gücü olduğunu savunmuştur. Onun bu fikirleri Sosyal Darwinizme yol açmıştır. Sosyal Darwinizm, insanın kültürel yaşamındaki rekabeti, başarı hırsını, mücadelesini doğadakinin devamı olarak görür (Aydın, 2008: 4). Sosyal Darwinizm olarak adlandırılan bu görüş 1940'lara kadar akademik çevrelerde savunulmuştur. Ancak sömürgecilik, ırkçılık, üstün ırk yaratma, soykırım öjeni gibi tehlikeleri içerisinde barındırdığı için özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra popüleritesini yitirmiştir.

Bu çalışmanın 2.3 Gencilik ve Bencilik adlı bölümünde, Dawkins'in evrim kuramındaki genin hayatta kalma mücadelesinden insanın bencilliğine dair çıkarımlar yaptığı tartışılmıştı. Dawkins, Darwin'in "en uygun olanın hayatta kalması"na dayanan evrim kuramını, "kararlı olanın hayatta kalması" olarak yorumlar ve "evrenin kararlı varlıklarla dolu" olduğunu düşünür (Dawkins, 2019: 157). Ona göre, doğal seçim kararlı varlıklarla devam etmesinde ve kararsızların yok olup gitmesinde gizemli bir taraf yoktur, geriye dönüp baktığımızda sürecin böyle olmuş olması gerektiğini zorunlu olarak çıkarırız (Dawkins, 2019, s. 159). Dawkins daha da ileri giderek, bir canlı organizmanın onun ifadesiyle bir "yaşamkalım makinesinin" amaçlı bir varlık olduğunu belirtir (Dawkins, 2019: 169). Hemen peşi sıra bu amaçlılığın felsefi anlamda "bilinçlilik" olmadığında ısrar eder. Ona göre, bilinçli olmayan amaçlı programlar vardır (Dawkins, 2019: 170). Öyle görülüyor ki, Dawkins'in amaçlı gördüğü durumlar sonuçları itibarıyla bakıldığında öne sürülmüş varsayımlar olabilir. En başta kararlılık veya bilinçlilikten bahsedilmesi halinde bir yaratıcıya da ihtiyaç duyulacaktır.

Bu bölümde, 3.1'de Sosyobiyojoloji ve 3.2'de Evrimsel Psikoloji ele alınmaktadır. Ardından bu görüşlere dair itirazlara yer verilmektedir ve Lewontin'in biyolojinin bir ideoloji olarak egemen sınıflara hizmet ettiğine dair uyarılarına dikkat çekilmektedir.

2.5 Sosyobiyojoloji

Sosyobioloji kavramı 1940'lı ve 1950'li yıllarda Ashley-Montagu, Hentig, Healey ve Schein gibi araştırmacıların hayvan ve insan topluluklarını incelerken kullandıkları bir kavramdır (Driscoll, 2022 “Sociobiology”). E.O. Wilson'ın 1975 yılında Sosyobioloji (*Sociobiology: The New Synthesis*)adlı kitabını yayımlamasıyla tekrar gündeme gelmiş ve o tarihten itibaren bu kavram Wilson'la anılır olmuştur. Wilson'ın temel argümanı şöyle özetlenebilir: “insan davranışı, genetik yollarla kazanılan önyargılarına ve rasyonel hesaplamalara dayanarak anlaşılabilir” (Aunger, 2012: 29). Wilson, organizmanın rasyonel hesaplamalarından hareketle aldığı kararın yahut tercihin çevreyle olan ilişkisini gündeme getirir. Çevreye uyumlu olanın yaşam şansını artıracak bir gerekliliği şart koştuğu ifade edilebilir.

Sosyobioloji, insanların sabit bir doğası olduğunu varsayar. Bu evrensel doğa, insan genetiğinde kodlanmıştır. İnsanların birbirinden farklı özellikleri de genetik dizilimlerinin ürünüdür. Doğal seçim güçlülerin hayatta kalmasına izin verdiğinde, mevcut toplumsal düzendeki güçlüler güçlü genlere sahip olanlardır (Lewontin, 2022: 71-2). Sosyobiolojiye göre, girişimcilik, erkek egemenliği, saldırganlık, din vb. için genler vardır. Bunun kanıtı, bu özelliklerin farklı toplumlarda ve farklı tarihsel dilimlerde görülmesidir. Bu nedenle genetik dizilimde yer aldığı ve genlerle aktarıldığı düşünülmektedir (Lewontin, 2022: 77). Sosyobiolojinin bu tezlerinin kabulü durumunda, günümüz medeniyetinde geldiğimiz birçok cepheyi terk etmek mi gerekebilir. Sosyobiolojinin izinden gidildiğinde ancak güçlülerin yaşam hakkı bulduğu ve daha da acısı bu durumun kabul edildiği bir dünyanın kapıları ardına kadar açılmaktadır.

Sosyobiolojiyi savunanlar, ahlakın da iki temel güdüye, hayatta kalmaya ve üremeye dayandığını öne sürerler. Darwin'in kuramı bireysel seçilime dayanır. Bütün organizmalar, kendi yaşamkalım savaşlarına ve üremeye programlıdır. En iyi uyum sağlayanın hayatta kalacağı ve üreyeceği bir ortamda, organizmanın kendi hayatta kalmasına odaklanması beklenir. Bu durumda, sosyobioloji ve özgeci anlayış uzlaşmaz görünür. Bencillik adeta doğal seçilimin bir sonucudur. Özgecilik, bir kişinin başkasının çıkarları uğruna kendi çıkarından vazgeçmesi, kendi çıkarını feda etmesidir. Kişinin kendi çıkarını feda etmesi, daha doğrusu neye fedakârlık denildiği kültürden kültüre değişir. Bu çalışmanın kapsamı içerisinde, fedakârlığın veya

özgeciliğin ne olduğundan ziyade, özgeci olan veya görünen davranışların arkasında hangi motivasyonların yattığına bakmak gerekmektedir. İnsan failliğinin dışında diğer türlerde veya insanın genetiğindeki bir özgecilikten söz ederken, “arkasındaki motivasyona”, “niyete” bakmak pek uygun görünmemektedir. Bunun yerine bu davranışın bir bilincin, failliğin olmadığı, dolayısıyla herhangi bir niyete dayanmayan nedenlerinin analiz edilmesi daha doğru olacaktır. Özgecilik, kısaca bencillik kavramının karşıtı olarak kullanılmaktadır; daha açık söylemek gerekirse, bencillik bir bireyin/genin kendi çıkarının peşinden gitmesiyle, özgecilik bireyin kendi çıkarından diğerlerinin çıkarları uğruna vazgeçmesidir.

İnsan toplumlarında bencil davranışların yanı sıra özgeci davranışlar da görülmektedir. Doğal seçim sonraki nesillere aktarılan özelliklerin, organizmanın hayatta kalmasına ve üremesine hizmet ettiği düşüncesini barındırır. Bu düşünceyle bencilliği ve sonraki nesillere aktarılmasının sebeplerini açıklamak kolaydır. Bencillik, organizmanın hayatta kalmasına ve genlerini sonraki nesillerde sürdürmesine doğrudan olarak sağlar. Ancak özgecilik organizmanın başka organizmaların çıkarlarını kendi çıkarlarından daha önde tutması olduğundan, doğal seçimle aktarılan bir özellik olduğunu iddia etmek güçtür. Bahçekapılı'nın işaret ettiği gibi, özgeciliğin nasıl evrimleştiğini açıklayabilmek için özel evrimsel mekanizmalar ileri sürmek gerekir (Bahçekapılı,2023: 339). Bu durumda sosyobiolojinin bu özgeci davranışları açıklaması gerekir. Sosyobiolojik perspektiften ahlaklı kişi, türün diğer üyeleri tarafından ahlaksız davranana göre seçimde avantaja sahiptir. Grup içerisinde grup üyelerine yardım eden kişiler daha çok seçilirler. Dolayısıyla, özgecilik, uygun olan bireyin seçimiyle uyumludur. Genlerimizin seçilebilmesi için toplumsal olarak onaylanması gerekir.

Kültürel belirlenimlerin arkasında da biyolojik evrim ve rekabet süreçleri yatmaktadır. Aunger, buradan hareketle, sosyobiologların kültürel belirlenim süreçlerini pek hesaba katmadıklarını belirtir (Aunger, 2011: 31).Kültür açısından bakıldığında diğer hayvanlardan çok farklı bir yerde duruyor olmasına karşın insan, sosyobiologlarca aynı deste içinde görülmektedir. Oysaki kültür yaratmak biyolojik süreçlerin ötesinde bir eylemdir.

Aysun Aydın sosyobiolojik yaklaşımın en temel felsefi probleminin “doğalcılık hatası” olduğunu belirtir. Bu problem, ahlaki önermelerin olgulara dayanan ifadelerden türetilip türetilmeyeceği sorusuna göndermede bulunan “olan-olmalı” problemidir (Aydın, 2008:1). Sosyobiyoloji, genel anlamda insanın biyolojik geçmişi ile sosyal ve ahlaki eğilimleri arasında bir ilişki olduğundan hareketle, insanın sosyal ve ahlaki eğilimleri güçlü bir biyogenetik bileşene sahip olduğunu iddia eder. Sosyobiyologlar, evrim ve etik arasında doğrudan bir ilişki kurduklarından, doğalcılık hatasına düşmeden edemezler (Aydın, 2008: 1). Sosyobiyologlar, özgecilik, dayanışma, sempati gibi kavramları göz ardı ederek insan davranışlarının arkasında bencil dürtüler yattığını iddia ederler (Aydın, 2008: 1-2). Ancak, tarihe bakıldığında, sosyobiyologları yanlışlayacak pek çok örnekle karşılaşılır. Keza, aynı çelişkiler evrimsel etik alanında da görülmektedir. Biyolojik determinizmin izinden giden evrimsel etik günümüz toplumsal yaşamındaki dayanışmacı davranışları ve işbölümünü açıklarken eleştirilere maruz kalır.

Paul Thompson evrimsel etiğin problemlerini dört başlıkta sıralar: İlk olarak, etiğe evrimsel açıklamalar, özgecilik gibi grubun iyiliği için olan sosyal davranışları açıklamakta yetersizdirler. İkincisi, evrimsel etik doğalcılık hatasına düşmekte, olması gerekenin olandan çıkarılabileceğini öne sürmektedir. Üçüncüsü, evrimsel etik biyolojik determinizme dayanır ve bu nedenle etiğin temel dayanaklarından olan özgür iradeyi açıklayamamaktadır. Dördüncüsü, evrimsel etik öjeni gibi bazı sosyal politikalarda ciddi etik ve insani sorunlara yol açabilme potansiyeli taşımaktadır (Thompson, 1999: 473; Akt, Aydın, 2008: 5). Ardındaki iradeyi ve sonuçlarının neye yarayacağını göz önünde tutmamak kabul edilebilir bir yöntem olmasa gerek. Özellikle öjeni gibi insanlık suçlarının bir nebze dahi anlaşılmasına yönelik çabayı içerme ihtimali dahi tüm eleştiri oklarını üstüne çekmeye yetmektedir.

Tüm bu eleştiriler ve yaşanan olumsuz siyasi gelişmelerle birlikte sosyobiyoloji giderek desteğini yitirmiştir. Lewontin’e göre sosyobiyoloji, isim değiştirerek evrimsel psikoloji adıyla yoluna devam etmektedir (Lewontin ve ark., 2019: 16). Ancak Aunger evrimsel psikolojiyle sosyobiolojinin bakış açılarının ve amaçlarının birbirinden farklı olduğunu belirtir. Sosyobiolojinin aksine, evrimsel psikoloji davranışlara değil, “davranıştan önce gerçekleşen karar verme süreci”ni anlamaya

çalışır (Aunger, 2011: 35). 3.2. Bölümde evrimsel psikolojinin açıklayıcılığı tartışılmaktadır.

2.6 Evrimsel Psikoloji

İnsanların toplumsal davranışlarını, toplumsal kurumları, ahlaki normların gelişimini ve insanların duyguları açıklamak için evrimsel gelişimin insan ve insan toplulukları üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar günümüzde genel olarak evrimsel psikoloji adıyla anılır. Evrimsel psikoloji, insan davranışının inceleyen biyolojik yaklaşımlardan biridir. Davranışların çoğunluğunun, temelini doğal seçimden alan içsel psikolojik mekanizmalara bakılarak açıklanabileceğini öne sürer. Evrimsel psikologlar, insan davranışlarını doğal seçilimin doğrudan bir ürünü olarak görmek yerine seçilmiş psikolojik mekanizmaların ürünü olarak görür (Downes, 2021:1). Karaca'nın belirttiği gibi, "Sosyobiyojoloji, insan ve hayvan türlerinde popülasyon düzeyindeki adaptif özelliklere odaklanırken, evrimsel psikoloji daha ziyade bireyin davranışlarına odaklanmaktadır." (Karaca,2023: 29). Evrimsel psikoloji, Leda Cosmides, John Tooby, David Buss, Stephen Pinker ve Robert Wright gibi isimlerin çalışmalarıyla geliştirilmiş bir alandır. Evrimsel psikoloji insan duygularının ve davranışlarının hangi ihtiyaçlara tepki olarak geliştiğini araştırır. Bu sayede insan topluluklarının oluşturdukları kültürlerin ve kültürel kurumların da hangi ihtiyaçlara yanıt olarak geliştiğini söylemek mümkün olacaktır.

Evrimsel psikoloji esasen evrimsel süreçte çevreye uyum için geliştirilen bazı özelliklerin, örneğin insanların bazı duygularının ve davranışlarının evrensel olduğu varsayımına dayanır. Ama evrimsel psikologlar, bu evrensel davranışları tespit etmekten ziyade daha çok bu davranışların altında yatan evrensel psikolojik mekanizmalar olduğunu ileri sürerler. Evrimsel psikoloji kültürel veya bireysel farklılıkları açıklamaktan ziyade evrensel olan genel geçer benzerlikleri açıklama çabasıdadır(Karaca, 2023: 24).Evrimsel psikologlar, organlar ile psikolojik mekanizmalar veya modüller arasında bir analogi olduğunu iddia eder. Psikolojik mekanizmalar çevredeki belirli durumlara tepkiler olarak ortaya çıkar ve organizmanın hayatta kalmasına ve üremesine katkıda buldukları ölçüde seçilirler(Downes, 2021:1). Dolayısıyla, duygularımız ve davranışlarımız atalarımızın çevresindeki belirli

koşullara yanıt vermek için ortaya çıkan, altta yatan psikolojik mekanizmalar tarafından üretilebilir.

Organizmayı meydana getiren organlar ve sinir sistemi doğal seçilimin ürünüdür. Organların ve sinir sistemini meydana getiren organların baştan belirli bir işlevi yoktur. Dolayısıyla insan davranışlarını ve insanların psikolojik mekanizmalarını anlamak da pek kolay değildir. Evrimsel psikologlar psikolojik adaptasyonlara odaklanırlar. Evrimsel psikologlara göre, zihin, modüler bir mimariye sahiptir ve bu, birçok modülün her birini üretmek için hizmet eden doğal seçilimin bir ürünüdür. Tüm karmaşık davranışlarımızı açıklayan bu mimari, doğuştan gelen ve uyarlamalar olan hesap cihazlarından oluşur. Bir insanın dünyada karşılaştığımız tüm sorunları başarılı bir şekilde çözmek için sıfırdan öğrenmesi için ne yeterli zaman ne de yeterli mevcut bilgi olduğu fikrinden hareketle, evrimsel psikologlar, ilgili sorunları çözmek için kullandığımız altta yatan mekanizmaların doğuştan olduğu sonucuna varırlar (Downes, 2021:1). Örneğin, her insanın ya da topluluğun tekerleği yeniden icat etmesinin önüne bu şekilde geçilmiştir.

Evrimsel psikoloji, ahlak alanına dair de insan zihnin modüler mimarisinin açıklayıcı olduğunu ileri sürer. Ahlaki yargılarımız, adaptasyonlar olan ve çoğunlukla sosyal çevremizdeki olumsuzluklara yanıt olarak insansı atalarımızdan ortaya çıkan, alana özgü psikolojik modüllerin bir ürünüdür (Downes, 2021:1). İnsanlarda özgeci yani iş birliğine dayalı davranışlar bulunmaktadır. Evrimsel psikoloji, bu davranışların temellerini, sosyal davranışın hayatta kalma ve üreme şansını artıran davranışların seçilimiyle oluştuğunu iddia ederek açıklar. Sosyal davranışlar, genellikle ortak faydayı artırmaya dönüktür. Bencil davranışlar, bireyi korumaya dönük olsa da grubu tehlikeye atabilir ve bu bireyin de sonunu getirebilir.

İnsanlar arasındaki işbirliğini, tek başına bireysel özelliklerle açıklamak hatalı olacaktır. Kültürün ve sosyal normların etkisini de açıklamaya dâhil etmek gerekir. Bahçekapılı'ya göre, toplulukça yaygın kabul gören ve üyelerin nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen standartlar olan normlara, insanların çoğunluğunda uyma isteği vardır (Bahçekapılı, 2023: 352). Evrimsel psikologlara göre, kültürdeki değişim ve ortaklıklar, aynı nedensel süreçlerle, esasen genlerle açıklanabilir. Genler hayatta

kalmak için büyük beyinli varlıklar üretme eğilimindedir. Kültürel benzerlikler, ortak çevresel koşullara tepki olarak harekete geçerler (Aunger, 2011: 41). Kökene inildiğinde genleri öne çıkaran, genlerin yaratımı yaşamkalım makinelerini öne çıkaran, ancak iki insan arasındaki iletişimi hesaba katmayan bir kavramsallaşma ile karşı karşıya olduğumuz görülüyor.

Karaca'nın belirttiği gibi, evrimsel psikoloji de sosyobiyojoloji gibikültürel belirlenimleri yok sayarak biyolojik ve genetik belirlenimciliği benimsediği eleştirilerine maruz kalmıştır. Özellikle Stephen Jay Gould ve Richard Lewontin gibi biyologlar, evrimsel psikolojinin sosyobiyojolojiye benzer çıktıları olduğunu savunarak biyolojik belirlenimciliğin bir tür savunusu olan evrimsel psikolojiye de karşı çıkmaktadırlar (Karaca, 2023: 29-30). Yukarıdaki paragraflarda altını çizdiğimiz üzere, aldığı yoğun eleştiriler nedeniyle sosyobiyojolojinin, adeta isim değiştirerek ancak aynı kavramlar üzerinden evrimsel psikolojiye dönüştüğü saptaması sıklıkla yapılmaktadır.

Ağören “Evrimsel Psikolojiyi Eleştirel Bir Gözle Yeniden Düşünmek” adlı makalesinde, evrimsel psikolojinin esasen zihnin boş levha olmadığını ve doğal seçilimin mirası olan bazı becerileri, duyguları, tepkileri doğumdan itibaren taşıdığını göstermesi bakımından önemli bir kuram olduğunu belirtir. “Buna göre zihin ya doğal süreçler sonucunda edinilmiştir ve kültür öncesi bir yapıya sahiptir ya da bütünüyle kültürün ortaya çıkarttığı bir üründen ibarettir ve bu haliyle doğanın dışında konumlandırılmalıdır.” Ancak insanın kültürel gelişiminden önce bazı becerilere sahip olduğunun düşünülmesi, kültürün altta yatan bu doğal becerileri biçimlendirmesi tezi daha sonradan eleştirilmiştir. Evrimsel psikoloji ve ona yönelik eleştiriler “doğa-kültür, hayvan-insan, beden-zihin gibi ikili” karşıtlıkları tekrar alevlendirmiştir (Ağören, 2023: 513). Evrimsel psikolojiye yönelik olarak getirilen eleştirilerden biri de, evrimsel psikolojinin adaptasyonu ve doğal seçilimi evrimin tek belirleyeni olarak görüyor olmasıdır. Son yıllarda yapılan çalışmalar ışığında bakıldığında evrimsel psikolojinin bu yöndeki görüşlerinin geçerli tezler olmadığı görülmektedir (Ağören, 2023: 517).

Sonuç olarak türlerin evrimi, doğa tarihinde ortaya çıkan gerçek olaylar sonucunda oluşur ve adaptasyon kavramı, bu tarihsel olayların belli bir türünü tanımlamak için

kullanılır. Dolayısıyla bir özelliğin adaptasyonu üzerine odaklanan bilimsel çalışmaların bu olayların tam olarak nasıl gerçekleştiğine ve nasıl sonuçlandığına ilişkin tarihsel bilgi olmaksızın, yalnızca özelliğin adaptif işlevleri olduğu tespitinden yola çıkarak, o özelliğin bir adaptasyon olduğunu varsayması sorunlu gözükmektedir. Kısaca adaptasyonist programın, insan psikolojisinin evrimine ilişkin gerçekleri keşfetmek açısından kısıtlılıkları olduğu söylenebilir(Ağören, 2023: 522).

Ağören'in işaret ettiği üzere, adaptasyonist görüş, evrensel bir insan doğası fikrini varsayar. İnsan zihninin modüler yapısı evrimsel süreçte ihtiyaç duyulan özelliklere göre evrilmiş ve bir aşamada tamamlanmıştır. Henüz tarım kültürüne geçilmeden insan zihni gelişimini tamamladığından insan beyninin modüler yapısı ve bu yapının işlevi olan zihinsel becerileri doğuştan ve evrenseldir(Ağören, 2023: 530). Ancak tarihsel süreç adaptasyonist görüşlerin eleştiriye açık pek çok yönü olduğunu ısrarla göstermektedir.

2.7 İdeoloji Olarak Biyoloji

Lewontin, *İdeoloji Olarak Biyoloji* kitabında, bilimin ideolojik belirlenimlerden tarihin hiçbir döneminde ayrı olmadığını savunur. Bilim tarafsız olmadığı gibi, metodolojisi de politikadan ve sınıfsal ilişkilerden bağımsız değildir (Lewontin, 2022: 18). Bilimin toplumdaki mevcut ırkçı, faşist, cinsiyetçi kabullere temel sağlayan bir işlevi de vardır (Lewontin, 2022: 20). Lewontin'e göre Darwin'in kuramı da organizmanın dünyaya uyum sağlaması ya da yok olması üzerine bir açıklama sağlar. Bu kuramdan yola çıkarak güçlü olanın veya uyum sağlayanın hayatta kalacağı ve kaldığı yönündeki çıkarımlar hayli ideolojik ve özcüdür. Güçlünün genetik nedenlerden dolayı güçlü olduğu inancı, doğa düzeninin ve buna bağlı olarak şekillenen toplumsal düzenin değişmeyeceği imasını da içinde taşır. Günümüzde DNA üzerine yapılan çalışmalar, genlerimizden ve DNA'mızdan oluştuğumuzu, DNA'mızı çözümlediğimizde kendimizi çözümlenebileceğimizi iddia eder. Bizi oluşturan DNA'mızsa, yapıp yapmadıklarımız, başarıp başaramadıklarımız da DNA'mızın eseridir (Lewontin, 2022: 24). Bu anlayış, sınıfsal farklılıkların doğalcı bir açıklamasını sunma iddiasındadır. Dawkins, bu görüşü, "biz bedenleri ve zihinleri genler tarafından yaratılmış hantal robotlarımız" şeklinde özetler (Akt. Lewontin, 2022: 25).Lewontin bu düşünceye karşı çıkar. Lewontin'e göre çünkü bu görüşün altında genlerin bireyleri, bireylerin de toplumları oluşturduğu ve saldırganlık, savaş gibi pek çok sorunun toplumsal ve siyasi örgütlenmeden değil, genlerden kaynaklandığı görüşü

yatar (Lewontin, 2022: 25). Eşitsizliklerin, yoksulluğun, toplumsal acıların doğallaştırılmasının bilimden çok mevcut egemen sınıfların işine yaradığı ortadadır. Lewontin'in itirazının ana gerekçesi de budur zaten.

Biyolojik determinizm, Darwin'in doğal seçim düşüncesine dayanır. Lewontin biyolojik determinizmin temel iddialarını şöyle özetler: İlk olarak; biyolojik determinizm toplumsal eşitsizliklerin bireylerin doğuştan getirdiği yetersizliklerden ya da yeteneklerden kaynakladığını varsayar. İkinci olarak, bireylerin başarısı ve başarısızlığı, onların genetik yapılarından ve buna bağlı olarak yapabilirliklerden kaynaklanmaktadır. Bu genler nesiller boyu aktarıldığında, başarıya da başarısızlık da sonraki nesillere aktarılacaktır. Üçüncüsü, toplumun hiyerarşik bir şekilde örgütlenmesi, yani zeki ve yetenekli insanların üstte, diğerlerinin altta yer almaları doğaldır (Lewontin, 2022: 97-8). Zeki ve yetenekli olmak gibi ayrıcalıklar genlerden gelir. Eğer bunun doğal olduğunu kabul ediyorsak zenginliğin ve gücün de doğal olduğunu kabul etmeliyiz. Biyolojik determinizm, mevcut toplumsal hiyerarşiyi, gücü, zenginliği meşrulaştırır (Lewontin, 2022: 100). Toplumu oluşturan bireylerin doğuştan güçlü genlere ya da zayıf genlere sahip olmaları, bireylerin toplum içindeki sınıfsal durumlarını da doğrudan etkileyecektir. Mademki bireylerin güçlü ya da zayıf olmaları genlerden yani biyolojiden kaynaklanıyor, o halde bu doğal durum karşısında toplumsal bir kaygı gütmenin yeri yoktur. Her birey genlerinin güçlü ya da zayıf olmasına dair şansına sevin sin ya da küssün.

Lewontin, DNA diziliminin, genetik kodun, bizi ırkçı, saldırgan, ataerkil vb. yapmaya yetmeyeceğini açıklar. Ayrıca genlerin sinir sistemini etkilediği, sinir sisteminin de toplumsal davranışlara etki ettiği söylenebilir. Ancak Lewontin, buna da karşı çıkar çünkü insanın sinir sistemi çok karmaşıktır, sinir sisteminin karmaşık ve çok kanallı yapısının genetik belirlenimini ortaya çıkarmak ve basitçe bazı genlerin etkisini ortaya koymak mümkün değildir. Bunun yanı sıra, insanın toplumsal yaşamı da çok karmaşıktır. Toplumsal yaşama etki eden etmenlerin çokluğu düşünüldüğünde, genler onlar arasında çok zayıf kalacaktır. İnsanda 250000 DNA çeşitliliği bulunmaktadır ama toplumsal yaşamın çeşitliliğiyle kıyaslanınca DNA'nın belirleyiciliğinin ne kadar az olabileceği görülmektedir (Lewontin, 2022: 81).

Lewontin biyolojik determinizmin argümanlarından birinin “toplumsal olguların, bireylerin davranışlarının toplamı” olduğu varsayımı olduğunu belirtir. Bireylerin davranışları, biyolojik deterministler tarafından bireylerin beyninde bulunan birtakım özelliklerin sonucu olarak görüldüğünden davranışlar da nesnelere gibi “şeyleştirilmekte”dir. Davranışlar şeyleştirildiğinde bir tür ölçütle ölçülebilir. Ölçümler sonucunda bireylerin davranışları ve doğal olarak bireylerin kendileri sınıflandırılmakta ve hiyerarşik olarak sıralanmaktadır (Lewontin, 2022: 25). Sınıflandırma ve hiyerarşik yapı, toplumsal paylaşımının dengesiz olmasının kökenindeki ideolojik etkenleri görmenin önüne geçer ve sınıflı toplumu doğal hale getirmeye hizmet eder.

Giriş bölümünde altını çizdiğimiz bilimdeki paradigma kayması konusunda da görüş bildiren Lewontin’e göre, genetik paradigması çökmektedir (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 12-3). Biyolojik determinizm ideolojik olarak sorunlu olmasının yanı sıra yöntemsel ve bilimsel açıdan da hatalıdır (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 28). Çevreye adaptasyon, insan dışı organizmalar için bile çok kolay modellenemez (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 33). Ayrıca, doğuştan gelen ve genetik olan aynı anlamda kullanılmaktadır (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 100). IQ testleri de biyolojik determinizme dayanır. Doğuştan getirilen özelliklerin genetik olduğunu ve bunların değiştirilemeyeceğini veya eğitimle çok sınırlı oranda değişebileceğini varsayar. Psikometri de norm aralıkları belirler. Tutumları, davranışları, ölçeklerle bir skalaya yerleştirir. Biyoloji, insanlık durumuyla gerçekten de ilişkilidir fakat bu ilişkinin biçimi ve düzeyi, biyolojik determinizmin iddia ettiği kadar belirgin değildir (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 30). Biyolojik determinizm genlerin yönlendirmesini o derece temele indirir ki, aynı ailenin üyelerinin benzer özelliklerin dışına çıkamayacağına kadar yargısını sürdürür.

Aile üyeleri arasındaki huy, mizaç, karakter konusundaki benzerliklerin genetik olduğu düşünülür. Ama Lewontin, bu benzerliklerin genetik mi çevresel etkenler sonucu mu olduğunu bilinemeyeceğini söylüyor. “Ebeveynlerle çocuklar arasındaki gözlemlenen benzerlik, biyolojik benzerliklerine kanıt oluşturmaz. ...yapılan kişilik özelliği araştırmalarının hiçbiri, genlerden kaynaklanan benzerlikleri başarılı bir şekilde birbirinden ayıramamıştır. Dolayısıyla, insanın toplumsal örgütlenmenin

temeli olduğu varsayılan zihin ve mizaç özelliklerinin kalıtsallığı konusunda hiçbir şey bilmiyoruz” (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 79). Bu görüşler 3.4’te ele alınan epigenetik fikrinin doğmasına vesile olmuştur.

Lewontin, Rose ve Kamin zenginlik, güç ve statü eşitsizliklerinin doğal olmadığı ve bu eşitsizliklerin, insanın yaratıcı gücünü herkesin faydasına kullanacağı bir toplumun kurulmasını önlemek üzere dayatılan toplumsal engeller olduğu vurgularlar (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 28-9). Bu eleştiri de bilimin mevcut sınıflı toplum ideolojisini doğal ve mazur gösteren tarafını tüm açıklığıyla göstermektedir.

Oysa insanlık ne biyolojisinden ayrı düşünülebilir ne de tamamen ona bağlıdır (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 30). Lewontin, Rose ve Kamin insan biyolojisinin ve kültürün eşzamanlı evrimini savunurlar. Onlara göre, insanlar onları temelde belirleyen genetik yapılarından ibaret değiller; Marx’a atfen kendi tarihlerini, belirli koşullar altında ama bu koşulları değiştirerek inşa etme yetisine sahipler (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 16). İnsan doğaya adapte olur ama doğayı da dönüştürür. İnsanların bireysel özellikleri, varlıklarını yalıtılmış bir biçimde sürdürmez; toplumsal yaşamın sonucu olarak ortaya çıkar ve toplumsal yaşam da bitki ya da başka bir şey değil de insan olmamızın sonucudur (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 31). İnsanı anlamak ve yorumlamak için evrim sürecini sadece biyoloji ya da kültür ya da psikoloji gibi tekil alanlardan okumak yerine, diyalektik bir bakış açısıyla, tüm etkenleri birbirlerinin içine girmiş uyumlarını görerek bütüncül bir yaklaşım göstermek daha sağlıklı ve doğru olsa gerek. Ki, biyolojik indirgemeciliğin sorunlu olduğu kadar farklı indirgemeciliklerin de aynı arızı durumlara sahip olduğu alttaki paragrafta görülecektir.

Lewontin, Rose ve Kamin kültürel indirgemeciliğin de karşısında duruyorlar. Biyolojik ve kültürel yapıların karşılıklı birbirini belirlediğini savunmaktadırlar. Biyolojik ve toplumsal unsurlar bir bütündür; biri diğerine üstün değildir (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 106). Kültürel belirlenimcilik, bireyi tabula rasa olarak kabul eder; birey boştur, her türlü eğilimi, inancı, düşüncesi, davranışı kültür tarafından belirlenmektedir. Bireyin mağduriyetinin sorumlusu, biyoloji değil kültürdür (Lewontin, Rose, Kamin, 2019: 110). Görüldüğü üzere, kültürel indirgemecilik de

tıpkı biyolojik indirgemecilik gibi tekil bir yaklaşımı yöntem kabul ederek, diyalektik bir çözümlenmeden uzak durmuştur.

2.8 Epigenetik

Epigenetik, DNA'nın organizmanın özelliklerini mutlak bir şekilde belirlemediğini ortaya koyan ve böylelikle biyolojik bilimlere yeni bir bakış açısı sağlayan bir disiplindir. Genetik olarak özdeş iki bireyin farklı özellikleri olabilmektedir ve bu farklı özellikler tek başına DNA ile açıklanamamaktadır. Carey, epigenetik mekanizmayı genetik materyalde mevcut olan, “genleri açıp kapayan fakat genlerin içeriğini değiştirmeyen modifikasyonlar olarak” tanımlamaktadır (Carey, 2022: 6). Hücrede DNA'nın üstünde aktarım yapabilecek ya da etki edecek moleküler yapı taşları olduğunu anlamamız gerekiyor Carey'in cümlesinden. Aksi halde aynı DNA'ya sahip bireylerde gözükten farklılıkların sebebini gen haricinde aramamız gerekecek.

“Epi” ön eki Eski Yunancada “önce, üstünde, üzerinde veya yakınında” anlamına gelir. Epigenetik yaklaşım, hücrelerin DNA'sının saf ve değiştirilmemiş olmadığını, etrafının küçük kimyasallarla kaplandığını ortaya koyar. Dolayısıyla, genetik yapı, çevresel etmenlerle modifiye edilir ve böylece genler farklı şekillerde ortaya çıkarlar; “genin ifadesi değişir”. Carey'in dediği gibi, DNA dizilimi tek belirleyen değildir, eğer öyle “olsaydı tek yumurta ikizleri her anlamda birbirinin ikizi olurdu. Yeterli beslenemeyen annelerin bebekleri, hayatlarına daha sağlıklı bir şekilde başlamış olan bebekler kadar kilo alırdı”(Carey, 2022: 7). Epigenetik yeni bir disiplin olmasına rağmen özellikle biyoloji tarafından takip edilir. Çözümü zor yahut bulunamayan hastalıkların tedavisinde de epigenetik varsayımlar hızla daha çok incelenir hale geldi.

Epigenetik genetiğin ifadesinin değişmesine etki eden kimyasal modifikasyon “DNA taslağı ve genetik kodun üstündedir ve hücreleri on yıllar boyunca programlayabilirler” (Carey, 2022: 16). Bu programlama hücrenin gelişimin kritik bir evresinde meydana gelir. Özellikle hücre bölünmesi aşamasında etkili olan çevresel faktörler, genetik ifadeyi değiştirir ve gelecek nesildeki hücrelere aktarılır. “Epigenetik mekanizma hücrelerdeki modifikasyonları açıklar. Bu değişimlerin sonuçları kısa vadede önemsiz görünse de gen ifadesindeki küçük anomaliler giderek daha ciddileşen

farklılaşmalara ve hatta işlevsel sorunlara sebep olabilir (Carey, 2022: 78). Hastalıkların teşhis ve tedavisine yönelik olarak epigenetiğin asıl etkinliğinin bu noktada ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Kegel epigenetiğin önemini anlatmak için iki araştırmaya dikkat çeker. İlki, büyükbabanın yeme davranışının torunun kilosu üzerindeki etkisi (Kegel, 2022: 15); ikincisi, babanın erken yaşta sigara içmesinin erkek çocuğun kilosu üzerindeki etkisidir (Kegel, 2022: 19). İki araştırmada da, bireyin büyüme döneminin başındaki bir davranışının sonraki nesillerin genetik yapısına etki ettiği gösterilmiştir. Büyükbabaların ve babaların büyüme evresindeki yaşam tarzları erkek çocuklarında genlerin ortaya çıkışına etki ederken, babaannelerin büyüme evresindeki yaşam tarzları kız çocuklarında genlerin ortaya çıkışına etki etmektedir (Kegel, 2022: 20). Burada akla gelen soru, doğumdan sonra kazanılan özelliklerin kalıtımla sonraki nesillere aktarılıp aktarılamayacağını yeniden gündeme gelip gelmeyeceğidir.

Darwin'in evrim kuramına göre, davranışlarımız genetik yapımızı etkileyemezler. "Aslında, genetik temeli olmayan özellikler, onları taşıyan bireylerin ölümüyle geri döndürülemez bir şekilde ortadan kalkmalıdır." (Kegel, 2022: 41). Baldwin etkisine göre doğrudan hayatta kalmamıza etki eden faktörler seçilir ve sonraki nesillere aktarılırlar ama bu adaptasyon ve doğal seçimle ilgilidir. Ancak büyüme döneminde, ergenliğe geçişte hücreler bölünürken hücrelere etki eden genetik faktörlerden başka sayısız faktör olduğu yeni çalışmalarla ortaya konmuştur. Carey'in dediği gibi, "hücreler farklılaştıkça, artık ihtiyaçları olmayan yüzlerce genden kurtuluyor olabilir" (Carey, 2022: 11) ve ayrıca "epigenetik sistem DNA'daki genlerin nasıl kullanıldığını kontrol eder ve bu bazen yüzlerce hücre bölünmesi döngüsü boyunca devam eder ve etkileri de hücreden hücreye aktarılır. Epigenetik modifikasyonlar DNA taslağı ve genetik kodun üstündedir ve hücreleri on yıllar boyunca programlayabilirler" (Carey, 2022: 16). Epigenetiğin ileri sürdüğü DNA yanı sıra hücredeki modifikasyonlar insan ile diğer hayvan türlerinde aynı etkinlikte ve yoğunlukta mı işlev görürler?

Kegel, insanların diğer hayvan türlerinden düşük gen yoğunluğu ve DNA fazlalığıyla ayrıldığını belirtir. Fenotipe doğrudan etki etmeyen DNA'ya "çöp DNA" adı verilmektedir. Kegel, bu yığının içinden genleri bulmanın zor olduğunu söyler (Kegel,

2022:54-55). Dolayısıyla “fenotip, basit bir genotip çözülmesi değildir” (Kegel, 2022: 301). Varyasyonun önemli ölçüde başka nedenleri de vardır ve epigenetik mutasyonlar fenotip ve genetik yapı üzerinde sanıldığından çok daha önemli bir rol oynamaktadır (Kegel, 2022: 94). Bitkiler üzerinde yapılan çalışmalarda bile, aşırı çevresel koşulların, şokların ve stresin fenotipte değişime neden olabildiğini göstermektedir(Kegel, 2022: 313).

Sürekli değişen koşullarda, yüzlerce, binlerce veya onbinlerce nesil boyunca hayatta kalmak için, çevrenin tetiklediği bir fenotipin sağlamaştırılması, istikrara kavuşturulması gerekiyordu. Epigenetik değişikliklerde daima tesadüfün öngörülemezliği işin içine girer. Şüphesiz faydalı bir özellik genetik bir temele sahipse uyum gücü artar, çünkü o zaman genomun DNA dizilimine iyice yerleşerek, sağlam ve son derece güvenilir bir şekilde muhafaza edilebilir, korunup tekrar başka nesillere aktarılabilir (Kegel, 2022: 314).

Buradan hareketle, epigenetik doğal seçilimin merkezde olduğu evrim kuramına ve biyolojik belirlenimciliğe karşı önemli bir dayanak sunmaktadır. “DNA kendi başına hikâyenin sadece yarısıdır” sonucuna varmaktadır.” (Kegel, 2022: 57). Diğer yarısında ise değişim ve etkileşimin olduğu etkenler yer alıyor.

3. KÜLTÜREL EVRİM

İnsan evriminde biyolojik evrim kadar kültürel evrim de önemlidir. İnsan türünün gelişimi sadece biyolojik evrimle anlaşılamaz çünkü kültür insanın tür olarak gelişmesinde çok önemli bir aşamadır ve hatta insan türünün diğer türlerden ayrılmasının da temel sebebidir. Kültürel evrim Dennett'in insan evrimin üçüncü basamak olarak adlandırdığı aşamadır (Dennett 2017: 234). İnsan türü hayatta kalma becerilerinin önemli bir kısmını kültür sayesinde öğrenmiş ve sonraki nesillere devretmiştir.

Kültür en genel ve en eski tanımıyla, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve diğer gündelik pratiklerin tamamını oluşturan sistem olarak tanımlanabilir (Monaghan ve Just, 2007: 53). Kültür çok kapsamlı bir olgu olduğundan tanımlanması da zordur. Malinowski'nin kültüre dair tanımı ve açıklaması epey kapsayıcıdır:

Kültür, aletlerden ve tüketicilerin mallarından çeşitli sosyal grupların imtiyazlarından, insanların düşüncelerinden ve el sanatlarından, inançlarından ve adetlerinden oluşan entegre bir bütündür. İster çok basit ya da ilkel bir kültürü isterse son derece gelişmiş ve karmaşık bir kültürü düşünelim, kısmen maddesel kısmen insani kısmen de tinsel olan ve insanoğlunun yüz yüze kaldığı somut, spesifik sorunların üstesinden gelebilmek için oluşturduğu çok büyük bir düzenle karşılaşırız (Malinovski 1944; akt. Monaghan ve Just 2007: 57).

İnsan evrimin kültürün rolü bilişsel evrimin de başlangıcı kabul edilir. Homo sapiens kültür yoluyla gelecek nesillere genlerle aktaramayacağı pek çok bilgiyi ve teknolojik gelişmeyi aktarabilmiştir: “Kabile ruhları, milletler, sınırlı sorumlu şirketler ve insan hakları gibi gerçekte var olmayan şeylerle ilgili bilgiyi aktarma becerisi” (Harari, 2015: 49). Böylece insan türünün karmaşık faaliyet alanı, bu karmaşık faaliyetleri planlama ve uygulama becerisi beraberinde gelişmiştir.

Kültürün biyolojik organizma tarafından nasıl alımlandığını açıklamak için mem kavramı ortaya atılmıştır. Mem hem kültürün nasıl alımlandığını hem de zihnin kültür tarafından nasıl şekillendirdiğini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Mem açıklaması, zihnin modüler mimarisıyla uyumdur. Dawkins'in mem kavramını ortaya atmasının ardından pek çok düşünür bu kavramı sahiplenmiş hatta memetik adı verilen bir disiplin doğmuştur. 4.1. Bölümde mem kavramı tanımlanmakta ardından mem

kavramını ve insan zihninin evriminde mem kavramının oynadığı rolü açıklayan düşünürlerin görüşlerine yer verilmektedir. 4.2. Bölümde mem kavramının açıklayıcı ve mem kavramına yönelik eleştiriler değerlendirilmektedir.

3.1 Kültürün Aktarımı: Memler

Dawkins de çağdaş insanın evrimini anlayabilmek için, geni, evrim konusundaki düşüncelerimizin tek temeli olarak almaktan vazgeçmemiz gerektiği düşüncesine sahiptir (Dawkins 2001: 310). Mem, Antik Yunancadaki taklit anlamına gelen *memesis* kavramına ve gen kavramına benzetmeye çalışarak (Yunanca *mimeme*, gen sözcüğüne benzemesi için tek hece; Fransızca bellek, *meme*) Richard Dawkins'in yarattığı bir kavramdır. Dawkins bu kavramı ilk kez 1976'da *Gen Bencildir* adlı kitabında kullanmıştır. Dawkins, özellikle de biyolojik eşleyici olan genlerinkine benzer bir rol oynayan yeni bir bilgi birimi saptadığını ileri sürer. İnsanların bilgi alışverişinde bulunmasıyla kendi kendilerini eşleyeceklerini farz ettiği bu kültürel parçacıklar için "mem" terimini türetir. Böylece Dawkins, biyolojik evrimi tanımlarken kullanılan ilkelerle kültürel evrimin de tanımlanabileceğini öne sürmektedir. Mem kavramı, insan bireylerinin sosyalleşme sürecinde, diğer insanları taklit ederek, kültürü içselleştirmesini anlatır.

Aunger'e göre Dawkins'ten önce de kültürün ve toplumsal iletişimin gen benzeri bir mekanizmayla sonraki nesillere aktarıldığını düşünen kuramcılar vardı. Ancak, Dawkins "mimetik" ve "gen" kelimelerini birleştirerek mem kelimesini oluşturmuş ve mem sözcüğü bu alandaki boşluğu dolduran bir kavram olarak benimsenmiştir (Aunger, 2012: 10). Dawkins'in türettiği kelime hem gen kelimesi ile karşılaştırıldığında akılda kalıcı bir benzerlik taşıması hem de içerdiği anlam ile yüklendiği kavramı tam anlamıyla açıklayan bir isimlendirme oldu. Mem kavramının genetik aktarım üzerine kitapları olan Dawkins tarafından ortaya atılması, gen ile memleri birlikte ele almayı gerekli kılıyor.

[Genler ve memler arasındaki] Bu ilişki, mem fikri icat edilmeden uzun süre önce Amerikalı psikolog Donald Campell (1960, 1965) tarafından açıkça görülmüştür. Campell organik evrimin, yaratıcı düşüncenin ve kültürel evrimin birbirine benzediğini öne sürmüştür. Birbirine benzerler; çünkü hepsi de eşleşmiş birimler ve bazı

değiştirilmiş varyasyonların, diğerleri zararına seçici kalıtımı arasında kör varyasyonun olduğu yerde evrimleşen sistemlerdir. En önemlisi, kültürel birikimlerle benzetmenin organik evrimin kendisinden ziyade, organik evrime yönelik evrimsel değişimin genel bir modelinden geldiğini söyler. Durham (1991) bu ilkeyi ‘Campbell Kuramı’ olarak adlandırır. (Blackmore, 2011: 22).

Dawkins, Darwin’in teorisini genetiğin bulgularıyla açıklar ve evrimin biriminin, yani canlıda evrimleşen şeyin genler olduğunu söyler. Gen nesiller boyu kendini kopyalayabilen bütünlüklerdir, yani eşleyicilerdir. Bedenle ilgili veriler genlerde saklıdır ve gen bencildir; yalnızca kendini çoğaltmak ve hayatta kalmak ister. Buna göre bütün biyolojik varlığımız genlerden kaynaklanır ama kültürü ve kültürel çeşitliliği sadece genlerle açıklayamayız. Dawkins’e göre kültürü de kodlayan, tıpkı genler gibi bencil olan ve kendini sürekli çoğaltmaya çalışan “mem”ler vardır ve memler, yeni eşleyicilerdir (Dawkins, 2011: 32). İşte bu hayatta kalma mücadelesi veren fikirler, gen değil de, “mem” olarak isimlendirilir. Bu, kültürün evriminin ilk defa bu kadar kapsamlı ve net olarak evrimsel temelde tanımlanmış halidir.

İnsan türünün bireyleri avlanmayı, yuva yapmayı, yararlı-zararlı bitki türlerini ve benzeri pek çok bilgi ve beceriyi bilmeden dünyaya gelir. Dünyaya gelmesinin ardından gerekli tüm bilgi ve becerileri, içinde bulunduğu, parçası olduğu topluluğun yardımıyla öğrenir. “Antropologlara göre kültür, tıpkı soluduğumuz hava gibi etrafımızı sarar ve deneyimlerimizi nasıl yorumlayacağımızı belirler... Bizi bütünüyle insan ve özel bir topluluğun üyeleri yapan alışkanlıkları, ritüelleri ve gelenekleri bu gruptan kaparız.” (Aunger, 2012: 45). İnsanlar arası iletişim ve topluluk içinde yaşama durumu, kültürel aktarımın etkinliğini anlamak açısından önemli kanıtlar sunuyor. Ancak kültürün hangi bakış açısı ile hangi sistem içine monte edildiği de önemli bir ayrıç.

Kültür, tanımı gereği, seçim yoluyla gerçekleşen kültürel evrimin ihtiyaç duyduğu üç özelliği de –değişim, kalıtım ve seçim- gösterdiğine göre, kültürel evrim Darwinci yöntemlerle analiz edilebilir. Bu noktadan hareket eden kültürel seçimciler, kültürü biyolojinin bir parçası olarak görürler. Kültür, insanın uyum sağlamanın kendisidir ve insan beyninin büyük bir kısmı, kültürü ifade etmek üzere evrilmiştir (Aunger, 2012: 50).

Dennett kültürel evrimi ve ürünlerinin aktarımını evrimin ikinci yeni ortamı olarak tanımlar. İnsan türünün beyninin esnekliği kültüre ve öğrenmeye elverişli bir ortam

sağlar. Bu esneklik yalnızca öğrenmeyi değil, öğrenme yöntemleri geliştirmeyi de sağlar. Bu öğrenme yöntemleri sonraki nesillere de aktarılacağından her birey kendi başına aynı şeyleri en baştan öğrenmek zorunda kalmaz. Bunu sağlayan da kültürdür ve kültürel alışkanlıklardır (Dennett 2017: 227).“Yenilikler için (yalnızca bilince ilişkin yenilikleri için de değil) kültürün bir kaynak ve bir aktarım ortamı haline gelme şekli, insan bilincinin nasıl şekillendiğinin kökenini anlamada önemlidir çünkü bu da başka bir evrim ortamıdır” (Dennett 2017: 234). Burada altı çizilmesi gereken ayrıntı, doğumdan itibaren beynin mevcut şartlara gösterdiği uyum ve devamında dil ile başlayan etkileşim halidir.

Beynimiz dilin araçları için giriş ve çıkış yolları inşa ettikten sonra, bunlar, mem adı verilen bir niş içinde gelişmek üzere evrimleşmiş varlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dennett 2017: 235). Memler, genlerin aksine hayatta kalmak için kimyasal bir ortama ihtiyaç duymazlar. Basitçe, birilerinin beyinde doğarlar, sonrasında bir bireyden diğerine iletişim araçlarını kullanarak sıçarlar, yayılırlar ve değişmeye başlarlar. Tıpkı organizmaların, buldukları yaşam alanlarına adapte olmaları ve o çevreyle birlikte evrimleşmeleri gibi, fikirler de içerisinde buldukları toplumda ayakta kalmaya çalışır ve onlarla birlikte evrimleşir. Memlerin adapte olabilmesi, onların da genler gibi çeşitliliği yani farklı unsurların sürekli bolluğunu barındırmaları gerekmektedir. Fikirlerin de benzer bir şekilde “konaklarını” (o fikri barındıranları) yönetmesi, onlarla birlikte değişmesi, beyinden beyne sıçraması, bu bakımdan genlerimizin yaptığına büyük oranda benzemektedir.

Kısaca tekrar vurgulamak gerekirse, Dennett’in ortaya koyduğu gibi, mem insan beynini şekillendirmiştir (Dennett, 2017: 246). Buna memetik evrim adı verilir. Memetik evrim, biyolojik evrimle yani RNA ve DNA genetiğinin evriminin yavaş hızıyla karşılaştırıldığında çok hızlı ilerler ve insan beynini dönüştürür (Dennett 2017: 243-4). Dennett’in sözleriyle: “İnsan bilincinin kendisi memlerden (daha doğrusu beyindeki mem etkilerinden) oluşan devasa bir komplekstir.” (Dennett 2017: 246).Kendini kopyalayan memler bir kez oluştuktan sonra, çok daha hızlı gerçekleşen kendi evrimleri başlamıştır. Kültürün bütün öğeleri, örneğin şarkılar, dil öğrenmek, halk oyunları gibi herhangi bir bedensel davranışı taklit etmek, kanılar, kahveden alınan zevkve benzeri davranışlar ve fikirler mem örnekleridir. Memlerin

eşlenebilmelerinin yolu, geniş anlamda taklittir. Tıpkı genlerin sperm ya da yumurtalar yoluyla bir bedenden diğerine atlayarak gen havuzunda çoğalmaları gibi, memler de, geniş anlamda taklit denebilecek bir süreç yoluyla, birinden diğerine zıplayarak kendilerini gen havuzunda çoğaltırlar.

Her türlü fikir, birilerinin beyninde doğduktan sonra topluma yayılır, yani çoğalır. Bu yayılma sırasında ufak tefek değişimlere uğrar; yani mutasyonlar meydana gelir. Bu mutant fikirlerden bazıları, kendisini oluşturan öncül fikirlerden daha da başarılıdır. Bu başarı, toplum içerisinde kendine yer etme ve sürekliliği sağlama çerçevesinde değerlendirilir. Daha çok yer edinenler, daha başarılıdır. Daha başarılı fikirler, toplumda daha uzun varlığını sürdürür. Toplumda daha uzun varlığını sürdüren fikirler, daha fazla yayılma imkânı bulur ve kendilerinin kopyalarını üretir. Bu sırada mutasyonlar meydana gelir, fikir her seferinde birazcık farklılaşır, topluma en uyumlular “hayatta kalır”, tekrar “üzerler” ve bu sürekli böyle devam eder. Bu, adeta kültürün evrimi, “kültürel evrim”dir. Bu kültürel evrime, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Robert Aunger, Susan Blackmore gibi düşünürler memetik evrim adını verirler.

3.1.1 Memetik Evrim

Memler detıpkı genler gibi çoğalmaya programlıdırlar ve çoğalmak için koşullara uyum sağlamak zorundadırlar. Dennett özellikle içerisinde bulunduğumuz çağda memlerin ışık hızında dünyaya yayıldıklarını ve memlerin yayılma hızlarının mayaların veya meyve sineklerinin çoğalma hızını aştığını belirtir. Memler bir beyinden diğer beyne kolaylıkla sızarlar ve kısmen ölümsüzdürler. Ama elbette diğer memlerin gerisinde kalırlarsa, çoğalamazlarsa ve yeni memler karşısında hayatta kalmayı başaramazlarsa ölürler (Dennett, 2017: 241). Memler, genlere göre çok daha fazla çoğalma ve geleceğe taşınma avantajına sahiptirler. Teknoloji ve sanayinin hızlı gelişimini sürdürmesi genlerle memler arasındaki çoğalabilme rekabetini memler lehine bozarken, memlerin kendi aralarındaki hayatta kalma mücadelesini daha da zor koşullara evirmektedir.

Yukarıda açıklandığı gibi, genler gibi memler de eşleyiciler olarak tanımlanırlar. Eşleyiciler olarak memler insanın evrim sürecinin temel birimlerindedir ve bu nedenle, kendilerini kopyalayarak çoğalırlar. Çoğalmak ve başka beyinlerde varlıklarını sürdürmek için yapılarını kopyalama yoluyla bozulmamış şekilde aktarmak zorundadırlar. Aunger, memetik evrimi biyolojik evrime benzeterek şöyle açıklar: Kendini kopyalayan mem ile kopya olan mem arasında nedensel bir ilişki vardır. Kaynak mem ile kopya mem birbirine benzemektedir. İki mem arasındaki benzerlik yoluyla orijinal kaynaktaki bilgi taşınmış olur ve böylelikle bir varlıktan, daha fazla varlık türer (Aunger, 2012: 73-4). Kopyalama araçlarının sürekli artması sonucu memlerin türemesi çok daha hızlı olacaktır.

İnsan beyni belli bir aşamada diğer türlerden farklı bir evrimsel sürece girmiştir ve böylece memetik evrim başlamıştır. İnsan beyni memlerin gelişimine ve çoğalmasına ortam sağlayan bir yapıdadır. Bu çalışmanın 3. Bölümünde de ele alındığı üzere insan beyninin gelişiminde genlerin belirleyiciliğinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Nöronların düzgün bir biçimde bağlanması, insanların devasa sayıda bilgiyi işlemleyip tasnif edebilmesi ve snapslerin oluşabilmesi için genlerden fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır (Aunger, 2012: 195). İnsan bireyinin deneyimleri ve içerine doğduğu topluluğun aktarımları, zihnini şekillendirmektedir. Memler, Dennett'in belirttiği üzere, insan yapımı olan memler insan zihnini de insan yapımına dönüştürürler (Dennett, 2017: 243). Genlere oranla çok daha hızlı eşleme yeteneğine sahip olan memlerin kendi aralarındaki rekabette hangileri başarılı olur?

Bir kez taklit evrimleştiğinde, iki buçuk veya üç milyon yıl önce ikinci bir eşleyici, mem, doğmuştur. İnsanlar birbirlerini kopyalamaya başladıkça, en yüksek kalitedeki memler, diğer bir deyişle, en yüksek üretkenliği, kopyalama-sadakati ve uzun ömürlülüğü olan memler, en iyi işleyenler olmuştur (Blackmore 2021: 139).

Mem olarak tarif ettiğimiz taklit ya da nihayetinde bilgiye dayanan unsurların yapısının nasıl olduğu da son yıllarda tartışılır hale geldi. Memlerin beyindeki etkileri nasıl olduğu yönünde yeni varsayımlar ortaya atıldı. Kültürün ve deneyimin aktarımı şimdiye kadar fiziksel bir şey olarak görülmemiştir. Ancak Dawkins, Dennett, Blackmore ve Aunger kültürün aktarımından söz ederken fiziksel bir aktarımı kastetmektedirler. Onlara göre deneyimler ve kültür, beyinde fiziksel bir değişime neden olmaktadır. Bilgi veya taklit, zihinsel mimariyi değiştirir; beynin haritasını

oluşturur. Her öğrenilen deneyim, beyinde yeni yollar açar, mevcut yolların birbiriyle kesişim noktalarını, yani snapslerini oluşturur: “Memler de diğer eşleyiciler gibi fiziksel nesnelere. Aslına bakılırsa, memlerin nöron adlı özel hücre çeşitlerine bağlanmış ateşlenme eğilimindeki elektriksel nesnelere olduklarını söyleyebiliriz (ancak memler nöronların kendisi değildir)” (Aunger 2012: 207). Henüz çok genç yaşta hatta emekleme dönemindeki memetiğin, memlere ilişkin beyinde gelişen fiziksel durumları yorumlaması için henüz çok erken. Ancak şu bir gerçek ki, memetik ilerledikçe mem kavramının içeriğini dolduracak fiziksel terimler de dâhil olmak üzere daha çok terim literatürdeki yerini alacaktır.

Memlerin genler gibi aktarım birimi olarak fiziksel varlıklar olarak tanımlanıyor olması beyinde doğrudan bir temsile sahip olduğunu göstermez. Bir mem beyinde bir nokta değildir. Aunger’in ifadesiyle memler, “yetiştirdiğimiz gelişimsel ortama göre ifadesi değişen genler gibidirler. Genler kendilerini ‘ifade etmek’ için protein üretirler ve gen ifadesinin sonuçları genin konumlandırılmasına göre değişiklik gösterebilir (Aunger, 2012: 233). Memleri etkileri ve ürettikleri sinyaller aracılığıyla bilebiliriz. “Memetikçiler, nöronun sinyal üretme hızı veya sıklığından ya da yönünden çok, bir sinyal üretilmeden önce gerçekleşen olaylarla daha fazla ilgilenirler” (Aunger, 2012: 233).

Memetik bilimi günümüzde yapay zekâ öğrenmesini temel alan modeller oluşturarak beyinde memlerin nasıl çoğaldığını ve fiziksel olarak bir başka beyne nasıl aktarıldığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bir mem sinir sistemindeki bir düğüm olarak da görülebilir, bir bilgisayar devresi veya bir davranış olarak da. Kısacası memler, insanların belleklerinde, hareketlerinde ve yapay olgularında konaklayan bilgilerdir. Dolayısıyla memler hem beyinde hem de dış dünyada hatta yapay olgularda da varlığını sürdürebilir (Aunger, 2012: 167-8).

Aunger’in ortaya koyduğu gibi, memler, doğaları gereği, kendi evrimsel çıkarlarına sahiptir; dolayısıyla çoğalma ve hayatta kalma eğilimi gösterirler(Aunger,2012:15). Bu noktada gen konusunda olduğu gibi, memlerle ilgili olarak şu sorular sorulabilir: Organizma olarak bizim hayatta kalmamız memlere mi bağlıdır? Bizler memlerin

taşıyıcıları mıyız yoksa memler hayatta kalmak için insanları mı kullanmaktadır? Bu soruların yanıtları bir sonraki bölümde tartışılmaktadır.

3.1.2 Memlerin Bencilliği

Doğa gibi, genler gibi memler de evrimleşir. Değişen koşullar altında memlerin hayatta kalması için kalıcı hale gelmeleri ve çoğalmaları gerekmektedir. Kalıcı hale gelmek için fikirler başka fikirlerle birleşebilir, ayrışabilirler, kitap, şarkı, gelenek gibi maddi ürünlere dönüşebilirler. Bu noktada, memlerin hayatta kalması için genler gibi rekabet etmeleri gerektiği düşünülmektedir. Birleşmek memin güçlenebileceği bir hayatta kalma stratejisi olabilir. Kùltürler de birçok memin bir araya gelmesiyle oluşur. Dawkins, Aunger, Blackmore ve Brodie gibi düşünürler genlerin birbiriyle rekabet halinde olduklarını, hatta memlerin virüs gibi yayıldıklarını öne sürerler (Brodie, 2014: 82). Aunger baskın gelen, dayanıklı memin hayatta kalacağını, memlerin basitten karmaşığa doğru evrildiğini savunur (Aunger, 2012: 226). Memlerin hayatta kalmaları hayatın hangi alanına dair oldukları ile ilişkilendirilebilir. Dönemin gündemdeki konuları ya da iletişim araçlarının kullanımına en uygun olan memlerin rakiplerine üstünlük sağlayacak olmaları rastlantı olmayacaktır.

Memetik evrim, bazı memlerin nasıl ve neden hayatta kaldığını diğerlerinin neden yok olduğunu açıklamaya çalışır. İnsanların beyinlerinin yapısı, algıda seçicilik, taklit kapasitesi, bazı memlerin diğerlerine göre seçilmeye nasıl daha fazla yatkın olduğunu açıklayabilir. Bunun yanı sıra memlerin de kendi özellikleri kalıcılıkları üzerinde etkilidir. Örneğin, birbirleriyle gruplaşma yöntemleri veya faydalı olup olmadıkları ne kadar uzun süre kalıcı olacaklarını ve yayılma oranlarını etkilemektedir (Blackmore, 2011: 21). Dennett'a göre, memler de genler gibi yayılma ve daha uzun süre hayatta kalma konusunda rekabetçidir:

Zihin sınırlı tedarikçilerdir ve her zihnin memler için sınırlı kapasitesi vardır. Bu nedenle, memler arasında olabildiği kadar zihne girme konusunda önemli bir yarış vardır. Bu rekabet memosfer diyebileceğimiz mem alanındaki en önemli seçim gücüdür (Dennett, 2017: 242).

Memleri virüslere benzeten ilk kişi Richard Dawkins'tir. Dawkins, memler için "zihin/akıl virüsleri" tanımlamasını kullanır (Dawkins,2001: 323).Böyle bakıldığında

memlerin insanlarda konaklayan “asalaklar” olduğu da dűşünebilir(Aunger,2012: 13). Dawkins tıpkı genlerde olduğu gibi memler arasında da doğal seçilim olduğunu iddia eder. Bazı memler binlerce yıl varlığını sürdürürken, bazıları silinip gitmiştir: “Sokrates’ten geriye bir iki geni kalmıştır ya da kalmamıştır. Mem kompleksleri ise hala yaşıyor” (Dawkins, 2001: 323). Brodie genler açısından insanların sadece daha fazla gen üretmek için vasıta olduğunu, aynı şekilde memler açısından da insanların memleri çoğaltmanın ve sürdürmenin aracı iddia etmektedir: “Bir memin açısından bakılırsa, zihinlerimizin varoluş amacı sadece memin kopyalarını yapmaktır” (Brodie, 2014:82). Blackmore, Dawkins’in bu benzetmesini daha da u bir noktaya çeker. Blackmore’a göre bizler memlere değil, memler bizlere sahiptir:

Fikirlerimizi kendi yaratılarımızmış ve bizim için çalışıyorlarmış gibi dűřünmek yerine, onları yalnızca kendilerini kopyalamaya uğraşan özerk bencil memler olarak dűřünmemiz gerekir. Biz insanlar, taklit edebilme gücümüzden dolayı memlerin etrafa yayılabilecekleri fiziksel “konaklara” dönüştük(Blackmore,2011: 10).

Blackmore burada tıpkı genler gibi memlerin de insan organizmasının yaşamını belirleyen yönetmelikleri içerisinde barındırdığını iddia ediyor. Bu nedenle, memleri kontrol eden bizler değiliz; memler bizleri kontrol ediyor. Memler genler gibi DNA moleküllerine kodlanmamıştır ama baskın dűřüncelerde, mimari eserlerde, kitaplarda, şiirlerde kodlanmıştır (Blackmore, 2012: 23). Blackmore da Dawkins gibi dűřünür; ona göre memler insanların beyninde ve insanların yarattıkları eserlerde konaklarlar ve diğer beyinlere bir virüs gibi sıırlarlar. Konakladıkları insanın beynini yeniden yapılandırırılar (Blackmore, 2012: 30). Kabul etmek çok kolay değil ama zihinlerin mi memleri yoksa memlerin mi zihinleri yarattıkları tartışmaya açık bir konudur.

Kültürün de insanın zihninin mimarisini şekillendirdiği söylenecektir. Ancak memetik evrim bundan daha farklı bir şey iddia eder. Memler birbirileriyle rekabet halinde olduklarından evrim doğal seyrinde gerçekleşmemektedir. Biyolojik evrimde olduğu gibi, memetik evrimde rakip memlerin mücadelesinin sonucuna göre sürmektedir. Blackmore, memelerin de genler gibi bencil olduğunu iddia eder. “Memetiğin esas noktası, memi tamamıyla kendi bencil eşleşmesinin yararına olacak şekilde işleyen, kendi çapında bir eşleyici olarak ele almaktır.” (Blackmore, 2012: 39).

Genler artık memler tarafından yönlendirilmektedir. Beyin büyüklüğindeki önemli değişikliğin kökeni budur. Bu kuram sadece artan büyüklükteki beynin işareti değildir,

aynı zamanda en başarılı mem tiplerini yaymada iyi olmak üzere tasarlanmış bir beynin işaretidir. Elimizdeki ve dilin evrimini açıklayanın bu durum olduğunu savunmaktayım (Blackmore, 2012: 130).

Blackmore'un yukarıdaki alıntısında vurguladığı gibi dil, memleri yaymanın en elverişli yoludur. Esasen dilin evrimini de memler belirlemektedir. Memler kültürün uygulanmasının ve taşınmasının yönergelerini içerdiklerinden dilin gelişimini de memler sürdürmektedirler (Blackmore, 2012: 129). Beyin ve devamında dilin gelişimi, memlerin konaklayacakları ve eşleme yaparak çoğalabilecekleri üretim istasyonlarını oluşturmuş oldu.

Amerikalı antropolog F.T. Cloack, Dawkins'in mem kavramını kullanmasından önce "kültür zerrecikleri" veya "kültürel yönetmelikler" kavramlarını ortaya attı ve kültürün insanlar arasında bu küçük birimler aracılığıyla paylaşıldığını ve bu sayede yayıldığını ortaya atmıştı. Cloak'ın ifade ettiği kültürel yönetmeliklere göre; hayvanların davranışlarını yönlendirenin sinir sistemlerindeki içyapı olduğunu varsayarız, insanlar ise söz konusu yönetmelikleri taklit ederek ve gözlemleyerek kazanır (Blackmore, 2012: 41). Cloak, kültürel yönetmeliklerin baskın ve özgür gücüne dair yaptığı vurguda, insanların kültürel yönetmelikler karşısındaki "edilgin" durumlarına işaret eder. Cloak'a göre, zihne giren kültürel yönetmelikler insan davranışlarını doğrudan etkisi altına alır. Cloak kültürel yönetmelikler ile insan ilişkisini şu şekilde açıklar: "Kısacası 'bizim' kültürel yönetmeliklerimiz biz organizmalar için çalışmamaktadır; biz onlar için çalışmaktayız. En iyimser görüşle, tıpkı genlerimizle olduğu gibi onlarla ortak yaşam sürmekteyiz. En kötü ihtimalde ise onların kölesiyiz"(Akt. Blackmore 2012: 41). Dawkins'in bencil gen nitelemesine benzer olarak kapsamı aynı olan bencil mem ifadesi ile karşılaşmış bulunuyoruz. Buna göre memler, kendi çıkarları ve eşleme kabiliyetleri için insanları kullanan konakçı ya da parazit veya virüs memlerdir.

Blackmore, memlerin de genler gibi eşleyici olduklarını, ancak eşleme yöntemleri ile birbirlerinden ayrıldıklarını ifade eder ve genlerin memler karşısındaki üstünlüklerini, memlerin genlerin eşledikleri beyinlerde işlem görmek olarak kaydeder. Blackmore'nun üstünlük olarak genlerin ardına koyduğu memlerin kendi bencil ihtiyaçları için beyni kullandıklarını ve kopyalanabilme güçleri oranında eşleme özelliklerini kullandıklarını dile getirir (Blackmore, 2021: 142). Aynı şekilde Brodie de türlerin bencil gen ekseninde gelişmesi gibi "fikirlerin, kültürün ve toplumun

evriminin de bencil mem ekseninde gerçekleştiğini” iddia eder (Brodie,2014: 98). Bencil mem ifadesinde dikkat etmemiz gereken nokta, bu kavram ile memlere bir irade veya bilinç verilmekte değil, sadece sonuçları itibariyle memlerin bir kararlılık içerdikleri ve eşleme yapabilmek ve çoğalmak için konakladıkları beyinleri kendi çıkarları için kullandıkları kaydedilmektedir.

Memetiğin taklit ile başladığını belirten Blackmore, memler arasında rekabete dikkat çeker ve memler arasında tıpkı genler arasında yaşanan yaşamakalım mücadelesinin meydana geldiğini vurgular. Hayatta kalan memlerin üretkenliği yüksek yeni memleri seçmelerinin ardından en iyi taklit edenlerle tıpkı genlerin eşleme sürecinde oldukları gibi cinsel eşleşmeye yöndiklerini belirtir (Blackmore, 2021: 151). Blakmore, Brodie’den aktardığı tespitite seks, yemek ve güç memlerinin insanın genetik evrim geçmişi ile bağlantılı olması nedeniyle mem rekabetinden önde olduklarını ifade eder (Blackmore, 2021: 157). Güçlü ve memler arası rekabette avantaj sağlayan konulardan cinsellik memleri üzerinde ayrıca durmakta fayda var.

Cinsellik konusunda iki farklı bakış açısı var. Gen merkezli düşünen sosyobiyojoloji, insanların günümüzdeki cinsel davranışlarını eskiden olduğu gibi yine genlerin yönlendirdiğini savunur. Diğer bakış açısı ise memetik evrim tarafından verilen modern cinsel davranışları memlerin güdülediği yanıtıdır. Blackmore, genlerin insanların temel içgüdülerinin belirliyor olmalarına rağmen memlerin insan cinselliğini yönlendirmede ortak olduğunu kaydediyor (Blackmore, 2021: 158). Memetik kuram ile sosyobiyojoloji arasındaki makas, genlerle birlikte yaklaşık 2,5 milyon yıldan beri evrimleşen memlerin, cinsel davranış ve eş seçiminde etkin hale gelmesi ve memlerin geçen bu süre içinde genlerin etki alanında kurtulması, özellikle geride kalan son yüzyılda insan davranışlarını genlere oranla daha fazla etkiler hale gelmiş olmasıdır (Blackmore, 2021: 168). Genetik bakış açısıyla eş seçimi yapıldığında nihayetinde genlerin geleceğe aktarımında en uygun aday seçilirken, memetik olarak eş seçiminde öne çıkan ise memlerin işaret ettiği en uygun adaya yönelmektir.

Blackmore, günümüzde insanın cinsel davranışlarında memlerin genlere karşı artan baskın etkisine dayanak örneklerinden biri olarak doğum kontrol teknolojilerini

gösterir. Doğum kontrol teknolojilerinin seks endüstrisinin başat elemanlarından biri olarak, çocuk bakmaya ayırdıkları zamanı insana geri veren bir mem ürünü olduğunu kaydeder ve aynı zamanda da memlerin de tıpkı genler gibi ileri görüşlülükleri ve planları olmadığını, öngörüsüz bir eşleme içinde olduklarını ifade eder. Blackmore, bir riskin altını çizer ve memlerin insanların çoğalmalarını genlere rağmen engelleyen tutumları ile insanları yeryüzünden silinmeye de götürebileceklerini vurgular (Blackmore, 2021: 187). Doğum karşısında değişen insan davranışları genlerle memlerin bu alanda verdikleri mücadelenin günümüzde memler lehine üstünlük gösterdiği yönündedir.

Memetik evrim, binlerce yılın sonunda gelinen günümüzde, insanların konaklattıkları genlerin ya da memlerin açgözlü isteklerinin dışına çıkabilecek, özgeci davranışlar da sergileyebilen, sadece kendi faydasını önceleyen bencil canlıların çok ötesine geçtiğini göstermektedir (Blackmore, 2021: 189). Özgeci davranışların kökeninde gen ya da mem hangisi olursa olsun, insanlar toplumsal hayatta çok daha özgeci örnekler oluşturmayı sürdürüyorlar. İnsan, gen ve memleri daha iyi anladıkça, özgeci deneyimlerin sayısının daha da artacağına şüphe yok. Memetik bakış açısı özgeci davranışlar konusuna eğilmiş ve memler açısından değerlendirmiştir.

Memetik bakış açısına göre özgeci davranışın kökeninde yatan temellerden biri de özgeciliğin, toplum içinde kişiye popülerleşme olanağı sağlamasıdır. Toplumun takdir ve onayını kazanan ve bu yolla failine prim kazandıran davranışlar daha çok kopyalanırlar. Daha çok kopyalanmalarıyla özgeci memler, kişisel fayda üzerine kurulu memlere oranla daha fazla yayılır. Bu da özgeci davranışın toplumsal varlığını daha da artırır (Blackmore 2021: 201). İnsanları okul yapmak gibi özgeci davranışlara yöneltenin genlerinden çok memleri olduğunu iddia etmek doğru olsa gerek.

Nihayetinde beyni sayesinde sürekli düşünen ve etkileşime açık olan insan, özellikle iletişim araçlarının yoğunluğunun her geçen gün katlanmasıyla mem istilasını yaşamaktadır. Mem, insanın deneyim ve düşüncelerinin bütünü oluşturur ve bu yapısıyla insanı geniş bir mempleks veya özpleks haline getirir. Memlerin insan beynindeki varlıkları görülmez. Beyin, memlerin yapılandıkları makine, toplum ise memlerin yayılacağı ortamı oluşturur (Blackmore, 2021: 300). Blackmore bu durumu

şöyle tanımlar: “Artık kim olduğumuza dair yeni bir fikir var. Her birimiz, bir insanın bedeninden ve beyninden oluşan fiziksel bir makineyi çalıştıran kocaman bir memleksiz”(Blackmore, 2021: 305). Ancak Dennett bu noktada sosyobiolojinin hatasına düşmemek için kendimizi memelerin kontrolünde olan pasif varlıklar olarak düşünmememiz gerektiğini vurgular. Memler bizden bağımsız, bize karşı bencil varlıklar değildir (Dennett, 2017: 246). Hangi memlerin çoğalacağı konusunda bizler karar verici olabiliriz. Bencil genler ve özgeci memler arasında bir rekabet olduğunda memleri destekleyebiliriz.

3.2 Mem Kavramının Açıklayıcılığı ve Eleştiriler

Memetik, kültürün insan zihni ve yaşamı üzerindeki belirleyiciliğini genler gibi somut bir şekilde açıklama çabasıdır. Memetik yaklaşım, hem biyolojik açıklamalara yatkın düşünürler tarafından hem de sosyal bilimlerin alanında biyolojik indirgemeci açıklamalara yer olmadığını düşünenler tarafından eleştirilmiştir. Öncelikle, Aunger’in dediği gibi memetik biliminin hipotezleri, pozitif bilim standartlarına göre düşüktür. Ancak Aunger B.C. Crandall’dan bir alıntıyla memetik biliminin pozitif bilimler kadar kesinlik iddiası olmasa da bilimin dışına itilemeyeceğini savunur: “Maddenin önemi konusunda ısrarcı olan memetik bilimi metafiziğin antitezidir” (B.C. Crandall, akt. Aunger, 2011: 11).

Memetik yaklaşım, kültürle biyoloji arasında kurulan bir analogiden doğmuştur. Memetik kültürel evrimin biyolojik evrimdeki gibi mekanizmalara sahip olduğunu anlamak üzere oluşturulmuş bir disiplindir. Analogiler bilinen bir olguya bakarak bilinmeyen bir olguyu anlamaya yardımcı olur ama birkaç benzer özellik analogi kurmaya yetmemektedir. Memetik konusunda da kültürü biyolojiye benzeterek, ikisi arasında analogi kurarak anlama çalışmak, kültürü biyolojiye indirgeme çabası olarak yorumlanabilir (Demir, 2012: 115). Böyle yorumlandığında, memetik yaklaşıma pek çok sosyal bilimci karşı çıkacaktır.

Sosyal bilimler perspektifi, özellikle de antropoloji kültürün insan türü için önemini, dil gelişimini, kültürün sözlü ve sözlü olmayan yollarla aktarımını araştırmakta ve açıklamaktadır. Antropolog Adam Kuper, memetiğin kültürün ne olduğunu

tanımlamadan, kültürel evrimini açıklama iddiasının boş olduğunu dile getirir (Kuper, 2000: 175; akt. Demir, 2012:105).Antropologlar ve sosyologlar kültürü tanımlamak üzere pek çok girişimde bulunmuşlardır. Kültürü tanımlamak çok zor bir iştir. Ancak memetik, tek bir kültür tanımı varmış gibi hareket etmektedir. Bu on dokuzuncu yüzyıl antropolojisinin sahip olduğu bir yaklaşımdır. Buna göre, çağımızdaki gelişkin bir kültür, daha ilkel aşamalardan geçerek, gelişerek bugünkü halini almıştır. Daha yerel kültürler de aynı aşamaları geçerek daha karmaşık ve evrensel bir hale geleceklerdir(Demir, 2012: 105).

Bir diğer eleştiri, belki de en önemlisi, Mary Midgley'in kültürün atomik birimlerden oluşmadığı eleştirisidir. Genler birbirinden ayrı birimlerdir ama kültürel öğeler iç içe geçmiş, birbirine nüfuz etmiş bir olgudur: "...düşünce ve kültür farklı birimlere sahip olabilecek türde şeyler değildir." (Midley, 2003: 57; akt. Demir, 2012: 111). Midley'in kültürün atomik birimlerden oluşmadığı eleştirisi epey taraftar toplamasına karşın, bu görüşe katılmanın olanaksız olduğunu düşünüyorum. Her ne kadar kültürel öğelerin içine geçişkenliği olsa da bu birimlerden oluştuğu gerçeğini değiştirmez. Zaten, birbirinin içine nüfuz edebilmek için bağımsız ve tekil parçalar halinde olmalı ki bir araya geldiklerinde farklı bir hale evrilme gerçekleşmiş olsun.

Ayrıca Stephen Jay Gould, biyolojik evrimle kültürel evrimin birbirine benzetilemeyeceğini belirtir (Gould, 1992; akt. Kaya, 2010: 13-4). Biyolojik evrimde gelişim hatları takip edilebilirken, kültür çok daha karmaşık bir olgu olduğundan, kültürel öğeler iç içe geçmiştir ve takip edilemezdir. Diğer bir ifadeyle kültür lineer bir gelişim hattı izlemez. Genlerin bencilliği de kodlarla aktarılır ancak kültürel aktarım tekrarlarla aktarılacağı için bencilliğin kodlanması mümkün değildir (Lanke, 1998; akt. Kaya, 2010: 14-5).

4. SONUÇ

Bireyin kişiliğinin belirmesinde, genlerin mi, içerisinde yaşadığımız kültürel çevreden kaptığı memlerin mi daha etkili olduğu sorusunu genetik evrim, epigenetik, sosyobiyojji, evrimsel psikoloji ve memetik evrim konuları üzerinden tartışmaya çalıştım. Genetik evrimin insan yaşamının belirlenmesinde rol oynadığı kesindir ancak binlerce yıllık süreç insana diğer hayvanlara göre çok farklı bir yeti kazandırdı: Kültür. İnsan toplulukları bir arada durarak hayatta kalma mücadelesi verirken kültürleri geliştirmiştir. Kültür hem coğrafi koşullara adaptasyonda hem de toplumla bir arada yaşayabilmekte insana büyük bir avantaj sağlamıştır. Kültür insan ürünüdür ama aynı zamanda insan da zamanla kültürün ürünü haline gelmiştir. Kültür içerisine doğduğu toplumu değiştiren ve dönüştüren koyu çizgileriyle, insanı belirleyen genlere karşı bir set olma gücünü zaman içerisinde kazanmıştır. Din ve sosyal normlar yanı sıra devletleşmenin getirdiği yasal mevzuatlar, bencil genlerin hakimiyetindeki insanları bir nebze de olsa dizginlemiştir. Ancak buradaki asıl tartışma insan yaşamını genlerin mi memlerin mi daha etkin belirlediği olduğu için, bakış açımızı bireyin kendi iradesinin yönelimine çevirmemiz lazım haliyle.

Her insan isminin gelecekte anılmasını ister. Bu istek aynı zamanda genlerin de talebidir. Konakladığı insanı yaratan genler, konakladıkları yaşamkalım makinesi öldüğünde başka bedenlerde varlıklarını sürdürmek isterler. Bunun için de genler, önce yaşamkalım makinesinin varlığını korumasını ardından da çocuğu/çocukları üzerinden yeni yaşamkalım makinelerinde yollarına devam etmek isterler. Genler için hayatta kalmak ve nesillerini sürdürmek olmazsa olmazdır. Tezin gelişme bölümünde ayrıntısıyla anlatıldığı üzere, insan genlerinin komutası altında yaşamını sürdürmek üzere doğar. Ancak insanları diğer hayvanlardan ayıran bir özellik kültür içinde doğmalarıdır. İçine doğdukları kültürün içinde bu kez mem kompleksleri yahut mem makineleri olarak yetişirler. Genlerin bencil olması gibi memler de bencildirler. Memler de eşleyicidirler çünkü kendi faydalarını önde tutmaları kendilerini eşleyebilmelerinin de gerek şartıdır.

Gen ve mem ikilemi içinde insan kişiliğini en çok hangisi belirler sorusuna vereceğim yanıt terazinin ağır kefesinin memler olduğudur. En başta ölüm korkusu insanı memler yönünde davranmaya iter. Öldükten sonra her insan adının bilinmesini, gelecekte anılmayı ister. Kimi insan bu hedefe mezar taşı ile ulaşmayı umarken, kimi insan ise ardında bıraktığı eserlerden bu faydayı umar. Ünlü edebiyatçıları düşünün, öldükten sonra genlerinin uzun yıllar boyu devam etmeyeceği aşikârdır, ancak eserleri sayesinde isimleri anılmayı sürdürecektir. Bu, memler lehine önemli bir motivasyondur. Düşünün, Sokrates'in az sayıda geni günümüze ulaşmışsa ulaşmıştır. Ancak eserleri sayesinde Sokrates'in, Leonardo'nun, Copernicus'un, Markoni'nin mem kompleksleri güncelliklerini sürdürüyorlar ve sürdürecekler (Dawkins, 2001: 323-4).

İnsanlar genlerin yahut memlerin kendilerine dikte ettikleri yönetmelikler kapsamında yürümeseler dahi, sonuç itibarı ile bakıldığında memlerin insanların yaşamlarını belirlemeye yönelik motivasyon ve etkide genlere oranla daha baskın oldukları görülecektir. Sonuç itibarı ile Sokrates'in bugüne genleri ya çok az ulaştı ya da hiç ulaşmadı ama memlerinin hala hayatta olduğu söylenebilir.

İnsan, topluluk içinde yaşayan bir canlıdır. Üretimin, işbölümünün, sosyal bir hayatın, dolayısıyla toplumsal hayatın içinde olması gerekiyor. Dolayısıyla, insan içerisinde yaşadığı kültür içerisinde nefes almaya zorunlu, etrafını sınımsız saran kültür atmosferine bilincini kapayamaz. İnsan, kültürün nesnesi olduğu gibi aynı zamanda üreten bir öznesidir de. Bireylerin birleşimi ile oluşturduğu düşünülen toplumun sağlıklı, huzurlu ve sürdürülebilir temele oturması için her bireye görev ve sorumluluk düştüğü de bir gerçektir.

Arzu edilen, sağlıklı iletişim hatları işler halde olan, sosyal donanımlarıyla bireyi güvence altına alan, en önemlisi de dayanışmacı bir toplumdur. Tüm bireylerin birbirini anladığı, doğru yorumladığı, tüm hakların hukuki güvence altına alındığı bir toplum, en temelde kültürün bu değerleri yüceltmesiyle gerçekleşebilir. Sonrasında bu değerlerin kanunlar aracılığıyla da korunması gerekmektedir. Dayanışmacı bir toplum, bireylerin böylesi bir toplumu talep etmeleri ve gerçekleştirmek için eylemlerde

bulunmaları sayesinde kurulabilir. Sağlıklı bir toplum ve mutlu bir yaşam için öncelikle bireylerin aynı ahlaki hat üzerinde yürümeye karar kılmış olmaları gerekir.

Tezin gelişme bölümünde anlatıldığı üzere bencil genleri olan insanların bir araya geldikleri toplumsal yapıları kanun zoru dışında huzurlu ve düzenli olamaz mı? Elbette yasal zorlamalar olmadan mutluluğu ve kederi paylaşan dayanışmacı toplumlar kurulabilir ve yaşatılabilir. İnsanın iradesi ve bilinci bencil genleri yenmeye muktedirdir ve bu ideal, dayanışmacı memleri çoğaltmakla mümkün olacaktır.

Her ne kadar birer gen makinesi, daha doğrusu genleri taşıdığımız yaşamkalım makinesi olsak da, daha da ileri gidersek, genler tarafından yaratılmış olsak ve idaremi onların elinde olsa da, yaratıcılarımıza karşı çıkacak gücümüz var (Dawkins, 2001: 325). Karşı çıkabilmeyi umut ediyoruz en azından. Yüzbinlerce yıla uzanan insanın kültür geçmişi böylesi bir umudu veriyor. Genlerimiz kendi varlıklarını ve eşleme olanaklarını artırmayı hedefleyen bencil komutlarını insana verdiler ve bu istikamette yetişmelerini sağladılar. Yaşamkalım makinesini koruyarak genlerinin emrine uyan bencil insanların, gen hakimiyetinden çıkmaları mümkündür. İnsan, tüm bencilliğini yenerek özverili oldukça, genlerin bencilliğinin zorlayıcılığına kapılmadan tüm bireylere karşı yardımlaşma ve dayanışma ile davrandıkça, genler yenilecektir. Zordur ama olanaksız değil.

Genleri yenmek için öncelikle genleri tanımak ve onların amaçlarını anlayabilmek gerekmektedir ancak bu şekilde genlerin konakçısı oldukları insanlar üstündeki tasarımlarını bozabilmek mümkün olur. Gen konusunu bu nedenle olabildiğince ayrıntılı anlatmaya emek verdim. Bencil genlerimizle özverili birer birey olabiliriz. Ancak mücadele edeceğimiz farklı bir rakibimiz daha var. İnsan bilinci yalnızca doğal seçilimin değil, kültürel evrimin de çok iyi derecede bir ürünü; bu da memler sayesinde gerçekleşmiştir. “Bu şekilde, memler gibi basit varlıklar bile, kültür gibi karmaşık olguları açıklayabilirler” (Aunger, 2011: 229). Kültür birimi memler, genetik evrimin yanı sıra yeni bir eşleyici olarak memetik evrime imza attılar. İnsanı yaratan genlerin yanı sıra iletişim yoluyla zihinlerine izinsiz giren memlerle de mücadele etmek gerekiyor. Biliyoruz ki memlerde bencildir. Memler virüs misali girdikleri insan beyninde kaldıkları sürece, konakladıkları insanı kendi bencillikleri doğrultusunda

yönlendiriyorlar. Gen makineleri olarak yaratılmış ve mem makineleri olarak yetişmiş olsa da insan, genleri ve memleri yenecek güce sahiptir (Dawkins, 2001: 325). Ancak yenebildiği, genlere ve memlere karşı bağımsızlığını ilan edebildiği, ya da en azından, genlerini tanıyabildiği ve iyi memleri kullandığı zaman medeni ve sürdürülebilir bir toplumun şafağı aydınlanacaktır. Özveri, dayanışma, anlayış içeren memleri beynimize daha çok almaya ve onları muhafaza etmeye emek verirken, bencilliği kışkırtan memleri beynimize almamak için gayret gösterelim. Bırakalım iyi memlerin bencillikleri bizim üzerinden sürsün gitsin.

Nihayetinde, genlerin ve memlerin direktifleri ile kodlandık ve yaşamlarımızı sürdürüyoruz. Her insanın önünde iyi bir insan olarak ya da kötü bir insan olarak yaşamak gibi iki ayrı yol uzanıyor. Bencil genler ve bencil memlerin yönetmeliklerine harfiyen uyduğumuz takdirde iyi bir insan olmak mümkün değil. Kötü insanların oluşturdukları toplumun huzurlu ve sağlıklı olması da olası değil. Ayrıca insan yaşamını belirleyen en önemli olgulardan birisi de ölümdür. Ölüm korkusunu yenmenin yollarından birisi de ölümün ardından da isminin yaşamasını sağlamaktır. İnsanın ardından geriye genler ve memler kalır. Genler, her nesilde azalan bir oranla devam edecektir. Bir gün hiç kalmayacaktır. Ancak iyi memlerin ömürleri çok daha uzundur. Sonuç olarak, genlerimizi tanıyalım ve iyi memleri zihnimize muhafaza edelim. Bu sayede, hem sağlıklı bir toplumun yapı taşlarından biri olalım, hem de öldükten sonra memlerimiz sayesinde ismimiz gök kubbede bir hoş seda olarak kalsın.

KAYNAKLAR

- Ağören, G. C. (2023). Evrimsel psikolojiyi eleştirel bir gözle yeniden düşünmek. *Evrimsel psikoloj içinde*. (Ed.). B. Tekeş. (ss. 513-554). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aunger, R. (2012). *Kültürün darwincileşmesi: Memetik bilimin değerlendirmesi*. (A. Sağlam, Çev.). Alfa Bilim.
- Aunger, R. (2011). *Memetik evrim: Nasıl düşündüğümü üzerine yeni bir kuram*. (S. Çevik, Çev.). Alfa Bilim.
- Aydın, A. (2008). *Different approach to evolutionary ethics: From biology to society*. [Yüksek Lisans Tezi]. ODTÜ.
- Bahçekapılı, H. G.(2023).İnsanlarda özgeci iş birliğinin evrimsel ve psikolojik temelleri. *Evrimsel psikoloji içinde*.(Ed.) B. Tekeş. (ss.331-366).Nobel Akademik Yayıncılık.
- Blackmore, S.(2011). *Mem makinesi: Genetik evrimin devamı olarak kültürel evrim* (N. Şimşek, Çev.). Alfa Yayıncılık.
- Brodie, R. (2014). *Akil virüsü: Yeni bir bilim dalı: memetik* (Ö. Çelik, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Carey, N.(2022). *Epigenetik devrimi* (D. Gostolüpçe, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Childe, G. V. (2010). *Kendini yaratan insan: İnsanın çağlar boyu gelişimi*. (F.Oflluoğlu Çev.) (11. bs.).Varlık Yayınevi.
- Dawkins, R. (2013). *Tanrı yanılgısı* (T.T. Bilgin, Çev.)(12. bs.). Kuzey Yayınları.
- Dawkins, R. (2001). *Gen bencildir* (A. Ü. Müftüoğlu, Çev.)(4. bs.) TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Dawkins, R. (2004). *Kör saatçi* (F. Halatçı, Çev.)(7. bs.).TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Dawkins, R. (2019). Bencil genler ve bencil memler. *Aklın g'özüünde*. Ed. D. Hofstadter ve D. C. Dennett. Alfa Yayın.
- Demir, V. M. (2012). *Can culture be considered in continuity with natural Evolution? Susan Blackmore's memetic approach and its critiques*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Şehir Üniversitesi.
- Dennett, D. (2017). *Bilinç açıklanıyor* (S. Kibar, Çev.). Alfa Yayıncılık.

- Downes, S. M. (2021). Evolutionary psychology. The stanford encyclopedia of Philosophy içinde. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/evolutionary-psychology/> .
- Driscoll, C.(2022). Sociobiology. The stanford encyclopedia of philosophy içinde. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/sociobiology/>.
- Dursunoğlu, İ. (2016). Sosyal Darwinizm. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 210-221.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara: Sapiens* (E. Genç, Çev.)(6. bs.). Kolektif Kitap.
- Hoagland, M. B. (1995). *Hayatın kökleri*. (Ş. Güven, Çev.)(7. bs.). TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Hofstadter, D. ve Dennett, D. (2019). *Aklın g'özü*. Alfa Yayıncılık.
- Karaca, Ç. (2023).Evrim ve insan doğası. Ed. B. Tekeş. *Evrimsel psikoloji* içinde. (ss. 1-34).Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, U. (2010). *An extended functionalist approach to memetics*. [Yüksek Lisans Tezi]. ODTÜ.
- Kegel, B. (2022). *Epigenetik: Deneyimler kalıtımla nasıl aktarılır?*(S. Özgün, Çev.) (2. bs.).Say Yayınları.
- Lewontin, R. C.,Rose, S. ve Kamin, L. J. (2019).*Genlerimizden ibaret değiliz: Biyoloji ideoloji ve insan doğası*.(G. K. Gevinç, Çev.) (2. bs.). Yordam Kitap.
- Lewontin, R. C. (2022). *İdeoloji olarak biyoloji* (C. Adanur, Çev.) (5. bs.). Kolektif Kitap.
- Monaghan, J. ve Just, P. (2007).*Sosyal ve kültürel antropoloji*(H. Gür Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Sober, E. (2016). *Biyoloji felsefesi*(2. bs.). İmge Kitabevi.